

วิเคราะห์ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมชุมชนผู้กะเลสาบสงขลา
ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์
(พ.ศ.2472 - 2503)

วิธานินทร์

รอง

วินัย ชุกโช

เสนอต่อมหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อเป็นวิทยานิพนธ์ของภาควิชาภาษาและสังคมศาสตร์
ปริญญาโทการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

มีนาคม 2546

อธิการบดีมหาวิทยาลัยทักษิณ

ISBN 974-451-436-1

วิเคราะห์ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา
ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์
(พ.ศ.2472–2503)

วิทยานิพนธ์
ของ
วินัย สุกใส

เสนอต่อมหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

มีนาคม 2546

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยทักษิณ

ISBN 974-451-436-1

คณะกรรมการควบคุม และคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยทักษิณ

คณะกรรมการควบคุม

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ยุรฉัตร บุญสนิท)

..... กรรมการ
(อาจารย์จำเริญ แสงดวงแข)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ยุรฉัตร บุญสนิท)

..... กรรมการ
(อาจารย์จำเริญ แสงดวงแข)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์นิตา มีสุข)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์บัวงาม ห่อแก้ว)

มหาวิทยาลัยทักษิณอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยทักษิณ

..... ประธานอนุกรรมการบัณฑิตศึกษา
(อาจารย์ ดร.ฉันทิต ทองช่วย)

วันที่ ๑ เดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือ แนะนำ ให้คำปรึกษาและการตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ อย่างเมตตาอิงจากรองศาสตราจารย์ยุรฉัตร บุญสนิท ประธานกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ และอาจารย์จำเริญ แสงดวงแข กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์นิตา มีสุข และอาจารย์บัวงาม ห่อแก้ว กรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งเพิ่มเติม ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ รองศาสตราจารย์ประพนธ์ เรืองณรงค์ รองศาสตราจารย์สงบ ส่องเมือง อาจารย์ไพศาล สุกใส และ อาจารย์สารูป ฤทธิ์ชู ที่ได้ให้คำแนะนำและชี้แนะแนวทางที่มีคุณค่ายิ่งทุกครั้งและผู้วิจัยนำเสนอรายงานความก้าวหน้าต่อที่ประชุมสัมมนารายงานความก้าวหน้าชุดโครงการเครือข่ายปริญญโท ไทยศึกษา : เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์ โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ขอขอบพระคุณเจ้าอาวาสและพระภิกษุผู้ทำหน้าที่ดูแลห้องสมุดของวัดต่างๆ เป็นอย่างสูงที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าหนังสือวรรณกรรมจากห้องสมุดของแต่ละวัด ขอขอบคุณอาจารย์พิทยา บุขรรัตน์ ที่กรุณาให้ยืมหนังสือวรรณกรรมท้องถิ่นเพื่อให้ในการศึกษาจำนวนหนึ่ง

ขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ยงยุทธ ชูแฉ่น หัวหน้าชุดโครงการเครือข่ายปริญญโทไทยศึกษาฯ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ที่กรุณาสันับสนุนเงินทุนในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

ขอขอบคุณอาจารย์ประมวล มณีโรจน์ที่ให้ความช่วยเหลือ ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม อาจารย์อุทิศ สังขรัตน์ อาจารย์สวัสดิ์ พันธุ์ฤทธิ์คำ และคุณพิเชฐ แสงทอง ผู้ร่วมงานในชุดโครงการเครือข่ายปริญญโทไทยศึกษา ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลภาคสนามที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในครั้งนี้ และขอบคุณอาจารย์ดารุณี สุกใส ที่ปฏิบัติภารกิจแทนผู้วิจัยอย่างดียิ่งทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่การงานและภารกิจในครอบครัว

วินัย สุกใส

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	บทนำ	1
	ภูมิหลัง	1
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	13
	ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	14
	ข้อตกลงเบื้องต้น	14
	ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	15
	นิยามศัพท์เฉพาะ	16
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	17
2	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	19
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น	
	ลุ่มทะเลสาบสงขลา	19
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเศรษฐกิจสังคม	
	ลุ่มทะเลสาบสงขลา	28
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจ	
	และสังคมในวรรณกรรม	40
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้	
	ในการศึกษาค้นคว้า	43
๓	ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมท้องถิ่น	
	ลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) กับบริบท	
	ทางสังคม	61
	สภาพสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472- 2503	62
	สภาพทั่วไปของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา	62
	เศรษฐกิจสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2472	71
	เศรษฐกิจสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472-2503	78

กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางสังคม	81
บรรยากาศและประเพณีวรรณกรรม	82
ผู้สร้างและผู้เสพวรรณกรรม	103
ลักษณะรูปแบบวรรณกรรม	115
เนื้อหาของวรรณกรรม	126
การพิมพ์และการเผยแพร่วรรณกรรม	130
วรรณกรรมกับการละเล่นและประเพณี	136
อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น	147
สรุป	150
๔ วิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม	
ท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์	153
ภาพสะท้อนลักษณะการผลิตและผลผลิต	155
ภาพสะท้อนระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้า	
และการบริโภค	190
ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชน	194
ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระหว่างชุมชน	
กับรัฐและ สถาบันทางสังคม	199
ทัศนะและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจสังคม	214
สรุป	225
5 บทย่อ สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	226
บทย่อ	226
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	226
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	226
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	228

บทที่	หน้า
สรุปผล	229
อภิปรายผล	236
ข้อเสนอแนะ	239
บรรณานุกรม	241
นุคลานุกรม	257
ภาคผนวก	261
ภาคผนวก ก	262
ภาคผนวก ข	277
บทคัดย่อ	279
ประวัติย่อของผู้วิจัย	285

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณกรรมกับสังคมมีความสัมพันธ์กันโดยไม่อาจปฏิเสธได้ เพราะวรรณกรรมคือผลผลิตของสังคม นักประพันธ์ซึ่งเป็นผู้สร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมคือสมาชิกของสังคม ดังนั้นสังคมจึงมีอิทธิพลต่อนักประพันธ์ และผลงานที่นักประพันธ์สร้างสรรค์ขึ้นก็ย่อมจะสะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมในยุคสมัยนั้นๆ ด้วย ดังที่วิทช์ คิวะศรียานนท์กล่าวไว้ว่า

... เพราะเหตุว่ากวีไม่ใช่เป็นแต่กวี หากเป็นคนเกิดในยุคใดยุคหนึ่งซึ่งมีสิ่งแวดล้อม มีสภาพการเมืองและเศรษฐกิจแตกต่างกับสมัยอื่น ... กวีใดเกิดขึ้นในสมัยเหล่านี้ จะรอดพ้นจากอิทธิพลแห่งเครื่องแวดล้อมหาได้ไม่ ถึงแม้กวีจะพยายามหลบหลีกเพียงใด ความคิดความเห็น ความรู้สึกที่ตนมีอยู่เป็นส่วนร่วมกับคนร่วมสมัยก็ไม่อาจที่จะแพร่พรายออกมา¹

ในทัศนะของนักวิจารณ์วรรณคดีเชิงสังคมแนวมาร์กซิสต์ เห็นว่าการสร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมย่อมมีความสัมพันธ์กับสภาพความเป็นอยู่และความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคมอย่างแนบแน่น ดังที่ทีปกรกล่าวไว้ว่า

“... ความเคลื่อนไหวทางศิลปและวรรณคดีนั้น ย่อมมีพื้นฐานอยู่บนความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและการเมืองของแต่ละยุค ทั้งเศรษฐกิจ ทั้งการเมือง และทั้งวัฒนธรรม (อันรวมถึงศิลปและวรรณคดี) ย่อมเคลื่อนไหวไปโดยพร้อมเพรียงและสอดคล้องกันเสมอ”²

การศึกษาวิจารณ์วรรณกรรมในเชิงสังคม ตามทัศนะของนักวรรณคดีแนว

¹ วิทช์ คิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. 2531. หน้า 96.

² จิตร ภูมิศักดิ์. ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน. โดยทีปกร (นามแฝง). 2540. หน้า 9-10.

มาร์กซิสต์จึงเน้นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม ดังที่ นพพร สุวรรณพานิช¹ ได้กล่าวไว้ สรุปความได้ว่า การศึกษาภาพสะท้อนสังคมในวรรณกรรมจะเริ่มต้นด้วยความตระหนักว่าความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมเป็นสิ่งสำคัญ การสืบค้นหาสัมพันธ์ภาพระหว่างวรรณกรรมกับสังคมจะทำให้เกิดความสามารถที่จะตอบสนองต่องานศิลป์ในด้านสุนทรียะได้อย่างลึกซึ้ง การวิจารณ์ในแนวนี้นี้จึงต้องเกี่ยวพันกับความพยายามที่จะเข้าใจวรรณกรรมในฐานะที่เป็นสื่อกลางและเป็นการแสดงออกในสังคม สอดคล้องกับที่บรรจง บรรเจอดศิลป์² ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “ศิลปวรรณคดีกับชีวิต” โดยชี้ให้เห็นว่า ชีวิตความเป็นจริงของมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการคลี่คลายขยายตัวทางเศรษฐกิจของสังคมคือที่มาของวรรณกรรม เนื้อแท้และความหมายของวรรณกรรมจึงเป็นการสะท้อนความเป็นจริงที่มีอยู่ทางภววิสัย โดยในการสะท้อนความเป็นจริงนั้นจะต้องคำนึงถึงรูปการและวิธีการในการสะท้อนความเป็นจริงนั้นด้วย ในการพิจารณาคุณค่าของวรรณกรรมจึงควรยึดหลักที่ว่า ดูวรรณกรรมจากสังคม และดูสังคมจากวรรณกรรม

อย่างไรก็ตาม การใช้วรรณกรรมเป็นกรณีตัวอย่างในการศึกษาเศรษฐกิจ-สังคมก็ไม่อาจที่จะให้ข้อสรุปได้ว่าภาพสะท้อนเศรษฐกิจ-สังคมในวรรณกรรมจะเหมือนหรือเป็นแบบเดียวกันสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมจริงได้สนิทหรือไม่ ทั้งนี้เพราะภาพสังคมในวรรณกรรมได้มีโลกแห่งจินตนาการของผู้ประพันธ์รวมอยู่ด้วย ดังนั้นในการศึกษาวรรณกรรมจึงไม่ควรเป็นเพียงการค้นหาภาพสะท้อนของเศรษฐกิจ-สังคมในวรรณกรรม หรือการศึกษาสภาพสังคมที่แวดล้อมวรรณกรรมทางใดทางหนึ่ง แต่น่าจะเป็นการศึกษาโดยประสานทั้งสองส่วนนี้เข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจตัวงานวรรณกรรม ภาพสะท้อน และความคิดทางสังคมในวรรณกรรมได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ดังข้อเสนอแนะของ เจตนา นาควัชระ และ นิตยา มาศวิสุทธิ์ที่กล่าวถึงการวิจัยวรรณกรรมโดยยึดข้อมูลเกี่ยวเนื่องหรือข้อมูลทางสังคมเป็นหลักว่า “เป็นการวิจัยที่ช่วยสร้างความเข้าใจในเรื่องของบริบทของวรรณกรรมได้อย่างดี...”³ และว่า

¹นพพร สุวรรณพานิช. “มิติที่สามของวรรณคดี,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 7 (11) : 41-47 ; กรกฎาคม 2516.

²บรรจง บรรเจอดศิลป์. ชีวิตกับความใฝ่ฝัน, 2524. หน้า 66-101.

³เจตนา นาควัชระ และ นิตยา มาศวิสุทธิ์. “การวิจัยทางวรรณคดี,” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ : ทศนะของนักวิชาการไทย, 2526. หน้า 260.

... การวิจัยทางวรรณคดีจะต้องชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ทางสังคมกับพลังสร้างสรรค์ที่อยู่ในตัววรรณกรรมด้วย โดยทั่วไปแล้วในการวิจัยทางวรรณคดีในปัจจุบันจะไม่เน้นเฉพาะตัวบริบท แต่จะพยายามประสานข้อมูลที่เป็นตัววรรณกรรมเข้ากับข้อมูลที่เป็นบริบทของวรรณกรรม¹

การศึกษาภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจ-สังคมในวรรณกรรมจึงไม่ควรที่จะศึกษาเฉพาะภาพสะท้อนที่ปรากฏอยู่ในตัวบทวรรณกรรมหรือสภาพสังคมในยุคสมัยที่เกิดวรรณกรรมขึ้นนั้นๆ อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น แต่มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับบริบท ดังที่ดวงมน จิตรจันทน์ กล่าวไว้ว่า

เมื่อคำนึงว่าวรรณคดีเป็นการสื่อสารก็ต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับบริบทด้วย โดยเฉพาะบริบททางวัฒนธรรม (context of culture) เป็นบริบทที่อยู่แวดล้อมบริบทของการสื่อสารอีกทีหนึ่ง บริบททางวัฒนธรรมนี้ กินความถึงขนบและสถาบันทางสังคมและเศรษฐกิจที่ครอบคลุมอยู่...²

ในทัศนะของดวงมน จิตรจันทน์³ แม้ว่าบริบทจะมีได้เป็นปัจจัยสำคัญเพียงอย่างเดียวที่กำหนดตัวบท แต่ก็น่าจะพิจารณาว่า บริบทเป็นปัจจัยหรือตัวแปรอย่างหนึ่งที่มีผลต่อการแสดงออกอันเป็นอัตวิสัยร่วมของสังคม การให้ความสำคัญต่อบทบาทของปัจจัยชนในกระบวนการสื่อสารพร้อมไปกับการให้ความสำคัญต่อปัจจัยทางสังคม จึงน่าจะเป็นวิธีการที่เป็นประโยชน์ในการศึกษาวรรณกรรม เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงตัวงานวรรณกรรมได้ดียิ่งขึ้น

สังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เกิดเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง คือการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ซึ่งได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจนทั้งทางด้านโครงสร้างทาง

¹เจตนา นาควัชร และ นิตยา มาศวิสุทธิ์. “การวิจัยทางวรรณคดี,” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ : ทัศนะของนักวิชาการไทย. 2526. หน้า 261.

²ดวงมน จิตรจันทน์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. 2540. หน้า 11.

³แหล่งเดิม.

เศรษฐกิจโดยตรง ดังที่พรภิรมณ์ เชียงกุล ได้กล่าวไว้ว่า “...เป็นการล้มเลิกระบบการผูกขาดการค้าทั้งหลาย รวมทั้งผลประโยชน์ของพ่อค้าจีนในระบบพระคลังสินค้า...เป็นช่องทางให้การค้าและเศรษฐกิจของประเทศพัฒนาเป็นแบบทุนนิยม”¹ และส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างส่วนอื่นๆ ของสังคมด้วย ดังที่ มัลลิกา มัสอูดี กล่าวไว้ว่า “... มีผลต่อนโยบายการเมือง สภาพสังคม ตลอดจนโลกทัศน์ของคนในสมัยนั้น”² และเป็นเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การ “การปรับประเทศให้ทันสมัย” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมดังกล่าวได้ส่งผลต่อกระบวนการสร้างผลงานวรรณกรรมไม่น้อย ที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนก็คือ การนำเทคโนโลยีการพิมพ์อันเป็นวิทยาการของสมัยใหม่สังคมทุนนิยมเข้ามาใช้เพื่อพิมพ์หนังสือประเภทต่างๆ รวมทั้งการสร้างสรรค์วรรณกรรมที่รับเอาอิทธิพลวรรณกรรมแบบตะวันตกของ “นักเรียนนอก” ในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 เมื่อประสานเข้ากับการปฏิรูปการศึกษาที่ส่งผลให้คนไทยอ่านออกเขียนได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น เหล่านี้ล้วนส่งผลให้กระบวนการสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมไทยและวัฒนธรรมทางหนังสือของไทยเปลี่ยนแปลงไปจากยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างเห็นได้ชัด

ความก้าวหน้าทางการพิมพ์หนังสือ “วรรณกรรม” และการอ่านออกเขียนได้ของประชาชนที่ได้ขยายตัวมากขึ้นตามลำดับนี้ส่งผลให้ “วัฒนธรรมทางหนังสือ” ของไทยปรับเปลี่ยนไป ดังที่เจตนา นาควัชระ³ ได้กล่าวไว้ สรุปความได้ว่าปรากฏการณ์ของวัฒนธรรมทางหนังสือที่เกิดขึ้นนี้ว่าได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของระบบการสืบทอดวรรณคดีจากการสืบทอดด้วยปากมาเป็นการสืบทอดด้วยสิ่งพิมพ์ เปลี่ยนแปลงจากระบบเก่าที่ขยาย “เล่านิทาน” ให้หลานฟัง ได้กลายมาเป็นหลาน “อ่าน” นิทานให้ยายฟัง ดังนั้นวรรณกรรมลายลักษณ์ที่เคยสืบทอดโดยการคัดลอกและถูกจำกัดการถือครองเป็นเจ้าของอยู่เฉพาะในกลุ่มของคนส่วนน้อยที่เป็นชนชั้นนำในสังคมและ/หรือวัด จึงแปรเปลี่ยนเป็นหนังสือที่

¹พรภิรมณ์ เชียงกุล. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ เล่ม 1. 2535. หน้า 4.

²มัลลิกา มัสอูดี. “การปรับประเทศให้ทันสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2,” ใน เอกสารการสอนชุดวิชา ไทยกับการปรับประเทศให้ทันสมัย หน่วยที่ 1-7. 2535. หน้า 31.

³เจตนา นาควัชระ. “สภาพปัจจุบัน ปัญหา และแนวทางการพัฒนาการวิจัยด้านภาษาและวรรณคดี,” ใน ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์. 2524. หน้า 255.

พิมพ์ได้เป็นจำนวนมากและแพร่กระจายไปยังผู้อ่านออกเขียนได้ในวงกว้างขึ้นตามลำดับ
 ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการรับเอาเทคโนโลยี
 ทางการพิมพ์และแนวทางในการจัดการศึกษาตามแบบตะวันตกไม่เพียงจะส่งผลกระทบ
 เฉพาะในส่วนกลางที่รับมาโดยตรงเท่านั้น แต่ด้วยนโยบาย “การปรับประเทศให้ทันสมัย” ที่
 มุ่งเพื่อ สถาปนารัฐชาติ และรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางโดยเด็ดขาด ส่งผลให้ความ
 สัมพันธ์ระหว่างสังคมท้องถิ่นหรือหัวเมืองกับสังคมเมืองหรือส่วนกลางเปลี่ยนแปลงไปจาก
 รูปแบบเดิม ดังที่ศิริพร ฐิตะฐาน กล่าวไว้ว่า

ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ลงมา ซึ่งมีการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค มีการปกครอง
 แบบรวมศูนย์ (centralization) มากขึ้น รัฐเข้ามาควบคุมอำนาจท้องถิ่นมากขึ้น
 มีนโยบายการสร้างชาติ (nationalization) ...จึงมีการทำให้เป็นวัฒนธรรมแบบ
 มาตรฐาน มีการใช้ภาษาไทยภาคกลางเป็นหลักในการติดต่อ ในระบบการ
 ศึกษา ในโรงเรียนและสถานที่ราชการ ความแตกต่างในวัฒนธรรมท้องถิ่น
 และวิถีชีวิตก็เปลี่ยนไป ความเป็นท้องถิ่นซึ่งอาจแสดงออกด้วยภาษาอื่น
 ประเพณีท้องถิ่น วรรณคดีท้องถิ่นถูกกดหรือถูกลดความสำคัญลง วัฒนธรรม
 แบบที่กำหนดจากส่วนกลางเข้ามาเปลี่ยนวิถีชีวิตท้องถิ่นมากขึ้นทุกที¹

ด้วยเหตุนี้ วัฒนธรรมทางหนังสือที่เปลี่ยนแปลงไปในส่วนกลางก็เริ่มขยายตัวไป
 สู่หัวเมืองต่างๆ ของประเทศตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ดังจะเห็นได้ชัดจากการ
 นำเอาหนังสือ “วัดเกาะ” ไปร่ายตามชนบทและหัวเมืองต่างๆ ดังที่ยศ วัชรเสถียร เล่าว่า

นอกจากขายอยู่ที่ร้านให้ชาวพระนครและที่อยู่ใกล้ๆ ไปซื้อแล้ว ยังจัดให้มีเรือ
 บรรทุกไปขายตามชนบทท้องไร้องนาอีกด้วย พอสิ้นฤดูทำนาเอาลงบรรทุก
 เรือจนเพียบแปะแจวไปตามลำคลอง ซึ่งมีอยู่มากมายในย่านชนบท ภายในไม่
 ชั่วโมงก็แจวเรือเปล่ากลับมาขนเอาไปอีก²

ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาอันประกอบด้วยจังหวัดพัทลุงทั้งหมด อำเภอร

¹ศิริพร ฐิตะฐาน. “วรรณคดีท้องถิ่นกับสังคม,” ใน ในท้องถิ่นมีนิทานและ
 การละเล่น... การศึกษาคติชนในบริบทสังคมไทย. 2537. หน้า 89.

²ยศ วัชรเสถียร. การประพันธ์และนักประพันธ์ของไทย. 2506. หน้า 56–57.

โนค กิ่งอำเภอกระแสดินรุ อำเภอสทิงพระ อำเภอสิงหนคร อำเภอเมืองสงขลา อำเภอหาดใหญ่ อำเภอบางกล่ำ อำเภอกวนเนียง และอำเภอรัตนภูมิ ในเขตจังหวัดสงขลา และอำเภอหัวไทร อำเภอชะอวด ในเขตนครศรีธรรมราชปัจจุบัน ก็มีส่วนได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้เช่นเดียวกับ “ท้องถิ่น” อื่นของประเทศด้วยเช่นกัน โดยที่นโยบายรวมชาติและการปรับประเทศให้ทันสมัยในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เกี่ยวข้องกับชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาโดยตรง ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การคมนาคมสื่อสาร และการจัดการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาเห็นได้ชัดเมื่อมีการรวมเมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองพัทลุงเข้าด้วยกัน และยกฐานะเป็นมณฑลนครศรีธรรมราช ปี พ.ศ. 2439 และมีข้าหลวงเทศาภิบาลที่ส่งมาจากส่วนกลางเป็นผู้ปกครองขึ้นกับส่วนกลางโดยตรง ในขณะที่เดียวกันก็ได้มีการปรับปรุงและพัฒนาระบบการคมนาคมการสื่อสารให้ทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นเปิดเดิน “เรือเมล์” เพื่อให้การคมนาคมสื่อสารกับส่วนกลางมีสะดวกและรวดเร็วขึ้นกว่าเดิม ดังที่การสื่อสารแห่งประเทศไทยกล่าวไว้ในปี พ.ศ.2432 ได้มีการให้ “...กรมไปรษณีย์จัดหาเรือกลไฟมาเดินรับส่งจดไปรษณีย์สินค้าและคนโดยสาร ... (จาก) กรุงเทพฯ ไปสงขลาและกลับคืน”¹ การเปิดให้มีการเดินรถไฟหลวงสายใต้ขึ้นเป็นครั้งแรก ดังที่สงบ ส่งเมือง² กล่าวไว้สรุปความได้ว่า สร้างเสร็จและสามารถเปิดเดินรถไฟตลอดสายจนถึงสถานีนาประดู่ในเขตมณฑลปัตตานี ในปี พ.ศ.2459 และการเริ่มธุรกิจเดินเรือเมล์เพื่อโดยสารและขนส่งผลผลิตระหว่างชุมชนเมืองท่ารอบทะเลสาบสงขลา ซึ่งสุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์³ กล่าวว่าได้เริ่มในปี พ.ศ. 2465 ตลอดจนการจัดการศึกษาแบบใหม่ตามแนวทางปฏิรูปการศึกษาโดยได้เริ่มมีการตั้งโรงเรียนขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2443 เหล่านี้มีแนวโน้มที่เป็นไปได้ว่าอำนาจรัฐบาลกลางสามารถที่จะควบคุมชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาให้อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองได้สูงกว่าในอดีต ทั้งในทางการเมือง ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและการค้า ตลอดจนทางด้านวัฒนธรรม

นโยบายการรวมชาติและการปรับประเทศให้ทันสมัยดังกล่าว นอกจากจะมีผล

¹การสื่อสารแห่งประเทศไทย. 100 ปีการไปรษณีย์ไทย. 2526. หน้า 35.

²สงบ ส่งเมือง. “ทางรถไฟสายใต้,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่ม 4. 2529. หน้า 1505.

³สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “การเดินเรือโดยสาร,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ. 2529 เล่ม 8. 2529. หน้า 3096.

โดยตรงต่อสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมแล้ว ยังส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงระบบการ
สร้างศพและสืบทอดวรรณกรรมในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาด้วย กล่าวคือ มีหลักฐานบาง
ประการที่สามารถยืนยันได้ว่า วัฒนธรรมทางหนังสือจากเมืองหลวงได้แพร่กระจายเข้าสู่
ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาได้รวดเร็วขึ้นกว่าเดิมเป็นอันมาก ซึ่งผลกระทบจากวัฒนธรรม
ทางหนังสือแบบนี้ น่าจะมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมในชุมชนไม่น้อย ดัง
จะเห็นได้ว่าได้มี “หนังสือวัดเกาะ” ของโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญและหนังสือประเภทเดียวกัน
ของโรงพิมพ์อื่นๆ มีจำหน่ายอย่างแพร่หลายในชุมชนนี้ ดังที่เอนก นาวิกมูล¹ ได้อ้างคำให้
สัมภาษณ์ของคุณสุจิตต์ รินทกุล บุตรสาวของนายสิงห์หรือนายสิน เจ้าของโรงพิมพ์ราษฎร์
เจริญว่าตลาดของหนังสือวัดเกาะที่ขายดีที่สุดคือมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งสอดคล้องกับ
ที่สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์² กล่าวไว้ว่า หลังสมัยรัชกาลที่ 5 ปฏิรูปการปกครองแผ่นดินจนถึงปี
พ.ศ.2500 มีหนังสือวัดเกาะแพร่หลายไปทุกละแวกบ้านในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

หลักฐานสำคัญอีกประการหนึ่งที่ยืนยันถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว คือ การมีร้าน
จำหน่ายหนังสือจากกรุงเทพฯ เกิดขึ้นในหัวเมือง ดังที่ฉั่ว ทิพย์วาริ³ เล่าว่า ในจังหวัด
สงขลามีร้านขายหนังสือชื่อร้านบัวนง หนังสือที่มีจำหน่ายที่ร้านนี้ส่วนใหญ่เป็นหนังสือ
วัดเกาะ ส่วนที่จังหวัดพัทลุง เอนก นาวิกมูล⁴ ได้อ้างหลักฐานจากหนังสือ “บัญชีหนังสือ
พ.ศ.2480 จำหน่ายที่ สอชนเด็ก พัทลุง” พบว่าในปีดังกล่าวมีหนังสือของโรงพิมพ์ห้าง
สมุดจำหน่ายที่ร้าน สอชนเด็ก เป็นจำนวนมาก โดยที่เป็นหนังสือประเภทนิทานประโลม
โลกถึง 59 เรื่อง หนังสือบทเพลง 41 เรื่อง และหนังสือ “นิราศ” 23 เรื่อง

ความแพร่หลายของ “หนังสือวัดเกาะ” ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงระบบ
การสืบทอดวรรณกรรมท้องถิ่นอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นได้จากการสวดหนังสือและ
ประเพณีการละเล่นที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม ดังที่อุดม หนูทอง กล่าวไว้ว่า

¹เอนก นาวิกมูล. ตำนานห้างร้านสยาม. 2539. หน้า 36.

²สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชน
รอบลุ่มทะเลสาบสงขลา,” วารสารทักษิณคดี. 3 (1) ตุลาคม – มีนาคม 2535–2536. หน้า
58.

³ฉั่ว ทิพย์วาริ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 69/1
หมู่ที่ 8 ตำบลเกาะใหญ่ อำเภอกะระเสสินธุ์ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 24 เมษายน พ.ศ.2543.

⁴เอนก นาวิกมูล. เล่มเดิม. หน้า 98.

ครั้งนั้นปรากฏว่า ชาวได้นิยมอ่านวรรณกรรมจากภาคกลางกันมาก การสวดด้านที่ วัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช ซึ่งเดิมเคยสวดหนังสือบูด ก็หันมานิยมสวด หนังสือที่พิมพ์จากภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือจากโรงพิมพ์วัดเกาะ ไม่ เพียงเท่านั้น บรรดาศิลปิน พวกหนังตะลุง โนรา นักสวดมอลย์ ได้นำวรรณกรรม นิทานไปเล่น ทำให้เกิดการแพร่หลายมากยิ่งขึ้น'

สอดคล้องกับที่ลั่น ละอองอุทัย^๑ แสง ชูศรีอ่อน^๒ หิด คงทองศรี^๓ และสัว เอ็งเฉี่ยว^๔ เล่าว่า ผู้รู้หนังสือในท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคนั้นนิยมสวดหนังสือที่พิมพ์จากวัด เกาะ และนิยมนำเอาหนังสือวัดเกาะติดตัวไปอ่านในขณะนั่งเรือเดินทางไปรับจ้างทำนาและ ค้าขายอีกด้วย

ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่า ด้วยอิทธิพลของหนังสือจากเมืองหลวงที่มีจำหน่าย ในท้องถิ่น ได้ส่งผลให้มีการจัดตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในเมืองสงขลา พัทลุง และหาดใหญ่ และมีการจัดพิมพ์หนังสือวรรณกรรมประเภท “หนังสือวัดเกาะ” ออกจำหน่ายอย่างแพร่หลายด้วย ดังจะเห็นได้ว่าหนังสือที่พิมพ์ในท้องถิ่นจะมีรูปแบบเดียวกันกับ “หนังสือวัดเกาะ” และ มีการดัดแปลงคำกลอนบนปกหนังสือวัดเกาะไปใช้พิมพ์ที่หน้าปกหนังสือ เช่นหนังสือ “นิราศไปจังหวัดตรัง” ของนายคลัง สุขะปณณะพันธ์ พิมพ์โดยโรงพิมพ์สมบุรณ์ไอสถ ถนนนครใน จังหวัดสงขลา ได้มีการแต่งบทกลอนพิมพ์ไว้ที่ปกทำนองเดียวกับหนังสือ วัดเกาะว่า

^๑อุดม หนูทอง. “วรรณกรรมภาคใต้: ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น.” ใน วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ. 2543. หน้า 86.

^๒ลั่น ละอองอุทัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 4 หมู่ที่ 8 ตำบลภูซุด อำเภอสะทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2543.

^๓แสง ชูศรีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ.2543.

^๔หิด คงทองศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 41 หมู่ที่ 5 ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2543.

^๕สัว เอ็งเฉี่ยว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 7 หมู่ที่ 2 ตำบลโรง กิ่งอำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2543.

เล่ม 25 สตางค์อย่างดีฉันมีขาย	ที่บ้านนายคลังดอกบอกลูกสนธิ์
เรียกโรงอิฐติดตั้งริมฝั่งชล	พจนนิพนธ์อ่านลองคงต้องใจ
ถ้าท่านซื้อไปอ่านคงบานชื่น	ทรัพย์จะคืนไหลเข้าสักรักแก้ไข
ปราศจากโรคอันตรายภัย	ให้ผ่องใสสุขยังพลั่งเอ๋ย

(คลัง สุขะปุลณณะพันธ์ : นิราศไปจังหวัดตรัง)

จะเห็นได้ว่าเขียนในเชิงของการโฆษณาขายหนังสือในทำนองเดียวกับหนังสือวัดเกาะอย่างชัดเจน โดยหนังสือวัดเกาะมักจะพิมพ์ไว้ที่ปกในของเล่มเป็นคำกลอนว่า

เล่มละสลึงพึงรู้ท่านผู้ซื้อ	ร้านหนังสือวัดเกาะเพราะหนักหนา
ราษฎร์เจริญโรงพิมพ์ริมรรคา	เชิญท่านมาซื้อดูคงรู้ดี
ได้ลงพิมพ์คราวแรกแปลกๆ เรื่อง	อ่านแล้วเปลื้องความทุกข์เป็นสุข
ท่านซื้อไปอ่านฟังให้มันมี	เจริญศรีศิริสวัสดิ์พิพัฒน์เอ๋ย ¹

การที่มีหนังสือจากส่วนกลางจำหน่ายอย่างแพร่หลาย จึงมีความเป็นไปได้อย่างมากว่าวรรณกรรมมีอิทธิพลสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง “วัฒนธรรมทางหนังสือ” ของบริเวณลุ่มทะเลสาบ โดยมี การแต่งและการพิมพ์หนังสือเพื่อจำหน่ายหรือแจกเกิดขึ้นในชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่ปี พ.ศ.2472 ดังที่ได้สำรวจพบหนังสือที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดคือหนังสือเรื่อง “ประวัติพระสาริกธาตุของวัดไชยมงคล สงขลา” ประพันธ์โดยนายสั้น สังข์สุวรรณ จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์สมบุรณ์ – โอสด เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2472 นอกจากโรงพิมพ์สมบุรณ์ – โอสด แล้วยังพบว่าในระยะต่อมาก็ได้มีการตั้งโรงพิมพ์ขึ้นอีกหลายโรง เช่น ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับโรงพิมพ์สมบุรณ์-โอสด ก็มีโรงพิมพ์พานิช (ปัจจุบันคือ โรงพิมพ์สงขลาพาณิชย์) โรงพิมพ์ไทยประดิษฐ์ และโรงพิมพ์อักษรศิริ ในเมืองสงขลา ในระยะต่อมาก็มีโรงพิมพ์ดุสิตและโรงพิมพ์หาดใหญ่ ที่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา โรงพิมพ์พัทลุง และโรงพิมพ์ครุฑาญ ที่จังหวัดพัทลุง เป็นต้น

นอกจากนั้นแล้ว ในช่วงทศวรรษ 2470 ประเทศไทยได้ตกอยู่ในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ซึ่งสุนทร อาสะไวย์¹ กล่าวไว้สรุปความได้ว่าภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในครั้งนี้ส่ง

¹ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. “หนังสือประโลมโลกที่ขึ้นชื่อในสมัยรัชกาลที่ 5,” วารสารอักษรศาสตร์. 13 (2) : 92 : กรกฎาคม 2524. หน้า 92.

ผลกระทบต่อคนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือชาวนาอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ และมีวรรณกรรมท้องถิ่นสงขลาในยุคการพิมพ์อย่างน้อย 2 เรื่องที่กล่าวถึงความทุกข์ยากของชาวนาเอาไว้ คือ นิราศอดข้าว ของนายแดง นักปราชญ์ และ คำกลอนสอนใจ ของนายทองนวลศรี ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ.2472 และ 2474 ตามลำดับ

ความนิยมอ่านหรือสวดหนังสือวรรณกรรมที่ตีพิมพ์ในท้องถิ่นซึ่งเริ่มขึ้นอย่างช้าในปี พ.ศ.2472 ดังกล่าวแล้วคงมีอยู่อย่างแพร่หลายเรื่อยมา ดังจะพบว่ามีวรรณกรรมที่แต่งขึ้นโดยนักประพันธ์ในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาตีพิมพ์แพร่หลายเป็นจำนวนมาก ในช่วงระยะเวลาดังแต่ปี พ.ศ.2472 เป็นต้นมา เช่น นิราศอดข้าว ของ นายแดง นักปราชญ์ (2472) คำกลอนสอนใจ ของ นายทอง นวลศรี (2474) กลิ่นกรอบแก้ว นางโนนกนกโนนาง และ ลอยวาริน-สินสุบรรณ ของ เสือ ดอนคัน (พ.ศ.2481-2495) เปรียบอุทอง ของ แดง นักปราชญ์ (พ.ศ.2499) หนังสือดงแบบกระเป๋ายาว ของ ถกิง นันต์ธนะ (พ.ศ.2492) แก้วสองภาค พรายประสิทธิ์ และนางแก้ว ของ หนูแก้ว นครจันทร์ (พ.ศ.2492) เป็นต้น

หลังปี พ.ศ.2503 เป็นต้นมา กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมท้องถิ่นในลักษณะนี้ยังคงมีมาโดยตลอดจน โดยยังคงพบเห็นการแต่งและพิมพ์วรรณกรรมเผยแพร่อยู่ภายในชุมชนต่างๆ ทั้งโดยแบบการจัดพิมพ์จำหน่ายหรือแจกในโอกาสต่างๆ แต่จะอย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ.2503 ซึ่งเป็นปีที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504 - พ.ศ.2509) ที่มุ่งเน้นพัฒนาประเทศภายใต้คำแนะนำของธนาคารโลกและสหรัฐอเมริกา ทำให้มีการพัฒนาเพื่อสร้างความเจริญในด้านต่างๆ ให้เกิดขึ้นทั่วประเทศ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การสร้างเสพงานวรรณกรรมจึงน่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปอีกระดับหนึ่ง

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ช่วงเวลาดังแต่ปี พ.ศ.2472 ซึ่งพบว่าเริ่มมีการพิมพ์หนังสือเกิดขึ้นในท้องถิ่นและเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับเหตุการณ์ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำดังกล่าวแล้วจนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2503 ที่สภาพเศรษฐกิจสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งจึงเป็นช่วงระยะเวลาที่น่าสนใจ และเมื่อพิจารณาในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับเศรษฐกิจและสังคม จึงเป็นที่น่าสนใจวิจัยใน 2 ประเด็นสำคัญ คือ ประเด็นแรกปัจจัย

¹ สุนทรี อาสะไวย์. “ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่และผลกระทบที่มีต่อชาวนาสยามในทศวรรษ 2470,” วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์, 11 (3) : 71-109 : กันยายน 2536.

ภายนอกด้านเศรษฐกิจและสังคม ภายหลังนโยบายการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยของรัฐบาลกลาง โดยเฉพาะตั้งแต่ปี พ.ศ.2472 – 2503 ได้มีอิทธิพลหรือส่งผลกระทบต่อในความเปลี่ยนแปลงของ “วัฒนธรรมทางหนังสือ” ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในระดับใด และความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน “เมืองหลวง” มากน้อยแค่ไหน ในขณะที่ภายในชุมชนเองได้มีความพยายามที่จะคงวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์แบบเก่าไว้ด้วยหรือไม่ อย่างไร และประเด็นที่ 2 ในฐานะที่วรรณกรรมเหล่านี้เป็นผลผลิตของสังคมในช่วงเวลาดังกล่าว วรรณกรรมเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจน “สื่อ” ความคิด ความเห็น ความรู้สึกที่มีต่อปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลงในขณะนั้นไปยังผู้อ่านหรือไม่อย่างไร รวมทั้งจะช่วยให้สามารถมองเห็นถึงปฏิกิริยาของบุคคลกลุ่มหนึ่งภายในชุมชนที่มีต่อปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบในขณะนั้นด้วยหรือไม่

จากการสำรวจเบื้องต้นของผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมที่ตีพิมพ์เผยแพร่ในช่วงเวลาดังแต่ พ.ศ.2472 - 2503 มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นวรรณกรรมซึ่งแต่งขึ้นและพิมพ์จำหน่ายในช่วงเวลาดังกล่าวและที่เป็นวรรณกรรมเก่าซึ่งนำมาจากหนังสือชุด ตลอดจนวรรณกรรมที่รับเอามาจากท้องถิ่นอื่น โดยเนื้อหาของวรรณกรรมที่พบส่วนมากจะเป็นประเภทนิทาน คำกลอนหรือนิทานประโลมโลก วรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุง วรรณกรรมที่เกี่ยวกับประวัติหรือตำนานสถานที่ วรรณกรรมคำสอน และวรรณกรรมนิราศ เป็นต้น หนังสือวรรณกรรมเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้มีผู้สนใจเก็บรักษาไว้ตามวัดต่าง ๆ และผู้สนใจวรรณกรรมท้องถิ่น เช่น วัดมณีมาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา วัดพะโคะ วัดจะทิ้งพระ วัดชุมพล อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา วัดกุหาสวรรค์ วัดภูผาภิมุข วัดควนอินทร์นิมิตร อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง วัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง แต่มีผู้สนใจด้านวรรณกรรมท้องถิ่นได้ศึกษาวิจัยหรือแม้กระทั่งรวบรวมไว้เป็นระบบและเป็นหลักฐานเพื่อประโยชน์ในการศึกษาวิจัยน้อยมาก

การศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทลายลักษณ์ซึ่งเริ่มมีการเก็บรวบรวมมาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2510 เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ล้วนมุ่งเน้นศึกษาจากต้นฉบับที่เป็นเอกสาร “ตัวเขียน” จาก “หนังสือชุด” หรือ “สมุดข่อย” ตลอดจนวัสดุประเภทอื่น ไม่ว่าจะเป็นงานศึกษาในยุคเริ่มแรกของสุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ เรื่อง “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้” ผลงานของสำรวจ “วรรณกรรมภาคใต้” ของประทีป ชุมพล ซึ่งเน้นเสนอภาพรวมของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ทั้งหมด ต่อมาก็มีผลงานวิจัยของอุดม หนูทอง เรื่อง

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก และ วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทคำสอน ซึ่งเป็นการศึกษาภาพรวมของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้โดยแยกประเภท

สำหรับงานศึกษาวิจัยที่เน้นศึกษาเฉพาะวรรณกรรมท้องถิ่นในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยตรง ยังไม่มีผู้ใดศึกษาวิจัย จะมีอยู่บ้างก็เป็นการศึกษาในเขตพื้นที่จังหวัด ได้แก่ แก่ผลงานการรวบรวมและศึกษาเรื่อง วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง ของชัยวุฒิ พิชะกุล วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง : การสำรวจและศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมของ พัทยา บุขรารัตน์ และงานวิจัยที่เน้นศึกษาเฉพาะเรื่อง เช่น การศึกษาและปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่น เรื่อง พระมาลัยฉบับวัดจินตาวาส จังหวัดพัทลุง ของ ปก แก้วกาญจน์ การศึกษาเรื่องพระมาลัยในอำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา ของ ดร.ณิ คำเจริญ วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ เรื่องเทพลิ้นทอง ฉบับวัดโพธิ์ดำนาน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ของ อำนวย ไสวมาศ การศึกษาเรื่องหอยสังข์ฉบับวัดเลียบ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ของ ถวิล จิตมานะ และ การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่อง พระเนมิราช ฉบับวัดมณีมาวาส จังหวัดสงขลา ของ ทศนีย์ สุธาประดิษฐ์ เป็นต้น ผลงานวิจัยเหล่านี้ก็ยังคงเน้นการรวบรวม ปริวรรตและศึกษาจากเอกสารที่เป็นตัวเขียนเช่นกัน

ในด้านของวิธีการในการศึกษา ส่วนใหญ่จะเน้นศึกษาในแนวของการปริวรรตต้นฉบับให้เป็นภาษาปัจจุบัน และศึกษาวิเคราะห์ตัวผลงานวรรณกรรมในด้านองค์ประกอบและคุณค่าทางวรรณศิลป์ อาจมีการศึกษาเชิงสังคมและวัฒนธรรมบ้าง แต่ก็ไม่มุ่งเน้นโดยตรงหรือไม่ก็เป็นการศึกษาเพื่อค้นหาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมเฉพาะที่ปรากฏในตัววรรณกรรมนั้นโดยไม่ได้วิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม ส่วนการศึกษาในแง่มุมอื่นมีน้อยมาก ดังที่สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้กล่าวไว้ว่า

จากจำนวนต้นฉบับที่หลงเหลืออยู่ประมาณ 8,000 เล่มนั้น ได้มีผู้นำมาศึกษาโดยการปริวรรตบ้าง ศึกษาเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนในระดับบัณฑิตศึกษาบ้าง วิเคราะห์วิจัยด้วยใจรักบ้าง แต่รวมกันแล้วประมาณ 1% เท่านั้น การศึกษาวิเคราะห์ส่วนใหญ่จะเน้นไปทางด้านวรรณศิลป์ที่ศึกษาในแง่มุมอื่นยังกระทำกันน้อยมาก¹

¹สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้.” ใน น้าบ่อทราย. 2536. หน้า

ในส่วนของการศึกษาวิจัยเฉพาะกลุ่มของวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ มีผู้ให้ความสนใจเก็บรวบรวมและศึกษาวิจัยน้อยมาก เท่าที่สำรวจพบก็มีแต่ผลงานการศึกษาและปริทรรศน์วรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์บางเรื่อง ของพ่วง บุษรารัตน์ เรื่องกลืนกรอบแก้ว และเรื่องกำเนิดมนุษย์ ของ เสือ ชำนาญภักดี เรื่อง กล่อมขวัญรัฐธรรมนุญ ของ พ่วง อ่อนเรือง เรื่องกาชนคร ของ เนือง แก้วทนต์ เรื่องแก้วสองภาค ของหนูแก้ว นครจันทร์ เรื่อง คำกลอนสอนใจ ของ นายทอง นวลศรี เรื่อง คำนานสร้างโลกคำกลอน ของนายชัย จันรอดภัย และเรื่อง ประวัติพิทลุง – ครัง : คำกลอน ของครูชาญ ไชยจันทร์ และพาสน์ พลชัย

จากสภาพความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาหลังยุค “การปรับประเทศให้ทันสมัย” ดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า โดยบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วงเวลาดังกล่าว พ.ศ.2472 - 2503 น่าจะส่งผลต่อกระบวนการสร้างและเสพวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ให้มีความเปลี่ยนแปลงไปจากวรรณกรรมประเภทตัวเขียนแบบเก่าอย่างแน่นอน และวรรณกรรมเหล่านี้ก็น่าที่จะสะท้อนให้เห็นถึงสภาพของการดำรงอยู่และความเป็นไปของเศรษฐกิจสังคมในชุมชนหมู่บ้านรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงเวลาดังกล่าวด้วย ประกอบกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคนี้ยังไม่มีผู้ใดรวบรวมและศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะศึกษาเรื่องนี้ โดยในด้านหนึ่งน่าจะช่วยให้เห็นพัฒนาการของ “วัฒนธรรมทางหนังสือ” ในท้องถิ่นในยุคเชื่อมต่อระหว่างวรรณกรรมแบบเก่ากับวรรณกรรมสมัยใหม่ อันจะนำไปสู่ความเข้าใจถึงงานวรรณกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และในอีกด้านหนึ่งก็น่าจะช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาในบางแง่มุม อันจะเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สามารถเลือกสรรและประยุกต์ใช้ประกอบการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมในท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) กับบริบททางสังคม
2. เพื่อวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจสังคมชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทร้อยกรองในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503)

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าผลของการศึกษาจะก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านต่างๆ ดังนี้

1. ในทางด้านการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น

1.1 ช่วยให้เห็นถึงลักษณะของวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมในยุคที่มีการพิมพ์หนังสือในท้องถิ่นทั้งในแง่ของการสร้างและการเสพวรรณกรรม

1.2 ช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจวรรณกรรมที่ศึกษาได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

1.3 ช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจและเห็นคุณค่าด้านการศึกษาเศรษฐกิจสังคมของวรรณกรรมท้องถิ่น

2. ในด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมซึ่งปรากฏในวรรณกรรมที่ศึกษาสามารถนำไปวิเคราะห์ ตีความ และประยุกต์เสริมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทอื่น เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงเวลาที่ศึกษาได้ชัดเจนรอบด้าน

3. ในด้านการเรียนการสอน เป็นประโยชน์ในการเรียนการสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมท้องถิ่นทั้งในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการสอนในรายวิชา “ท้องถิ่นของเรา” ได้อีกด้วย

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. วรรณกรรมท้องถิ่นที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยจะใช้เฉพาะผลงานที่ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกหรือมีหลักฐานอันควรเชื่อได้ว่าตีพิมพ์ครั้งแรกโดยโรงพิมพ์ในท้องถิ่นระหว่างปี พ.ศ. 2472 - 2503 ในกรณีที่มิมีวรรณกรรมบางเรื่องไม่สามารถสืบค้นหาต้นฉบับที่ตีพิมพ์ครั้งแรกได้ครบถ้วน อาจใช้ข้อมูลจากความทรงจำของคนในท้องถิ่นประกอบด้วย

2. ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรมที่กล่าวถึงในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยถือเป็นเพียงภาพสะท้อนที่ปรากฏในงานวรรณกรรมที่ผ่านการวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมเท่านั้น ยังไม่อาจที่จะสรุปได้ว่าเป็นความจริงที่เกิดขึ้นจริงในสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลา ดังนั้นการที่จะนำเอาผลการศึกษาค้นคว้านี้ไปใช้ประโยชน์อื่นนอกเหนือจากความพยายามที่จะเข้าใจดวงานวรรณกรรมแล้ว จำเป็นที่จะวิเคราะห์และสังเคราะห์ด้วย

วิธีการของศาสตร์ที่เกี่ยวข้องนั้นๆ ด้วย

3. การเลือกศึกษาวรรณกรรมเพียง 5 ประเภท คือ นิทานประโลมโลก วรรณกรรมคำสอน ประวัติสถานที่และบุคคล วรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์ และร้อยกรองสมัยใหม่ เนื่องจากวรรณกรรมบางประเภทไม่สามารถแสดงภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมชัดเจนได้ เช่น คำราชาธิปไตยศาสตร์ ส่วนวรรณกรรมประเภทนิราศนั้นมีผู้ดำเนินการวิจัยอยู่แล้ว จึงไม่นำมาศึกษาวิเคราะห์

4. การอ้างที่มาของวรรณกรรมท้องถิ่นที่เป็นบทร้อยกรอง จะอ้างโดยบอกชื่อผู้แต่งและชื่อเรื่องไว้ในวงเล็บใต้บทร้อยกรอง ดังตัวอย่าง

ขบวนช้างอย่างผ่านด่านกะปาง	เป็นทางกว้างช้างเดินเพลินหนักหนา
ผ่านคลองมวนยางขวนลำภูรา	ไม่ชักช้าถึงจวนควนธานี
(ชาญ ไชยจันทร์ และ พาสน์ พลชัย : ประวัติพัทลุงครั้งทั้งสามสมัย)	

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ขอบเขตด้านข้อมูล

1.1 ข้อมูลวรรณกรรม

1.1.1 เป็นวรรณกรรมประเภทร้อยกรอง ซึ่งสามารถสืบค้นประวัติเกี่ยวกับระยะเวลาที่แต่งและผู้แต่งได้

1.1.2 เป็นวรรณกรรมประเภทร้อยกรองที่แต่งและพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก หรือมีหลักฐานว่ามีการจัดพิมพ์เป็นครั้งแรกโดยแหล่งพิมพ์ในท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472 - 2503 รวม 4 ประเภท ดังนี้

1.1.2.1 นิทานประโลมโลก

1.1.2.2 คำสอน

1.1.2.3 ประวัติสถานที่และบุคคล

1.1.2.4 ตำนานและประวัติศาสตร์

1.1.2.5 ร้อยกรองสมัยใหม่

1.2 ข้อมูลจากการสัมภาษณ์บุคลากรในท้องถิ่น

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างสรรค์วรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) กับบริบททางสังคม

2.1.1 สภาพสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472 - 2503

2.1.1.1 สภาพทั่วไปของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา

2.1.1.2 เศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2472

2.1.1.3 เศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ. 2472–

2503

2.1.2 กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางสังคม

2.1.2.1 บรรยายภาพและประเพณีวรรณกรรม

2.1.2.2 ผู้สร้างและเสพวรรณกรรม

2.1.2.3 ลักษณะรูปแบบของวรรณกรรม

2.1.2.4 เนื้อหาของวรรณกรรม

2.1.2.5 การพิมพ์และการเผยแพร่วรรณกรรม

2.1.2.6 วรรณกรรมกับการละเล่นและประเพณี

2.1.2.7 อิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น

2.2 วิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม

ท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์

2.2.1 ภาพสะท้อนลักษณะการผลิตและผลผลิต

2.2.2 ภาพสะท้อนระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้า และการบริโภค

2.2.3 ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชน

2.2.4 ภาพสะท้อนลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนกับ

รัฐและ สถาบันทางสังคม

2.2.5 ทศนะและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจสังคม

นิยามศัพท์เฉพาะ

ชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา หมายถึง ชุมชนซึ่งตั้งอยู่รอบๆ ทะเลสาบสงขลา อันประกอบด้วยพื้นที่ในปัจจุบัน คือ จังหวัดพัทลุงทั้งหมด อำเภอระโนด อำเภอกะแสสินธุ์ อำเภอสะทิงพระ อำเภอสิงหนคร อำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ อำเภอบางกล่ำ อำเภอกวนเนียง และอำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา อำเภอหัวไทร และอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช

วรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลา ยุคการพิมพ์ หมายถึงวรรณกรรมที่ได้รับ

การสร้างสรรค์ ขึ้น โดยกวีหรือนักเขียนซึ่งดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา และมีการตีพิมพ์เผยแพร่โดยแหล่งพิมพ์ในท้องถิ่นในช่วงระยะเวลาดังแต่ปี พ.ศ.2472 - 2503

วรรณกรรมแบบเก่า หมายถึงวรรณกรรมท้องถิ่นที่พบในท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งสร้างสรรค์ขึ้นในบริบทของขนบนิยมหรือประเพณีทางวรรณกรรมในยุคก่อนที่จะมีการพิมพ์หนังสือในท้องถิ่น

บริบททางสังคม หมายถึง สภาพแวดล้อมทางสังคมของวรรณกรรมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงเวลาดังแต่ พ.ศ.2472-2503 ทั้งที่เป็นเหตุการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในขณะนั้น และบรรยากาศประเพณีทางวรรณกรรมด้วย

ประเพณีวรรณกรรม หมายถึงแบบแผนหรือธรรมเนียมนิยมทางการประพันธ์ที่นักประพันธ์ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลายุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) ยึดถือเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมในยุคสมัยหนึ่งๆ หรือถ่ายทอดสืบต่อกันระหว่างยุคสมัยหนึ่งไปสู่ยุคสมัยหนึ่ง

เศรษฐกิจสังคม หมายถึงพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การแจกจ่ายและแลกเปลี่ยนทรัพยากรสิน ตลอดจนการบริโภคผลผลิตของคนในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีความผูกพันกับหน้าที่ขององค์การทางสังคมอื่น ๆ เช่น การเมือง ศาสนา และศิลปะที่ดำรงอยู่ตั้งแต่ พ.ศ.2472-2503

ภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคม หมายถึงสภาพทางเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ ซึ่งอาจปรากฏทั้งในรูปของการสะท้อนให้เห็นอย่างตรงไปตรงมาและภาพสะท้อนที่แฝงอยู่ในองค์ประกอบด้านต่างๆ ของวรรณกรรม

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยดำเนินการศึกษาตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ขั้นสำรวจและศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.2 เก็บรวบรวมงานวรรณกรรมและข้อมูลเอกสารทั้งที่เป็นเอกสารปฐมภูมิ

และเอกสารทุติยภูมิ โดยเก็บรวบรวมจากแหล่งต่างๆ ดังนี้

2.2.1 วัดต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น วัดมัจฉิมาวาส วัดพะโคะ วัดชุมพล วัดสะทิงพระ จังหวัดสงขลา วัดคูหาสวรรค์ วัดภูผาภิมุข วัดควนอินทร์ นิมิตร วัดเขียนบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ฯลฯ

2.2.2 แหล่งพิมพ์ในท้องถิ่น เช่น โรงพิมพ์สงขลาพานิช (อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา) โรงพิมพ์คูสิด (อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา) โรงพิมพ์พัทลุง โรงพิมพ์ครูชาญ (อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง) โรงพิมพ์ชะอวดการพิมพ์ (อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช) เป็นต้น

2.2.3 แหล่งเก็บวรรณกรรมและเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เช่น หอสมุดแห่งชาติ และ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพฯ หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสงขลา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา หอสมุดแห่งชาติจังหวัดนครศรีธรรมราช สถาบันทักษิณคดีศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ จังหวัดสงขลา ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช ศูนย์วัฒนธรรม สถาบันราชภัฏ สงขลา เป็นต้น

2.2.4 บุคคลผู้สนใจและเก็บรักษาวรรณกรรมท้องถิ่น

2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ บุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น พระผู้เก็บรักษาหนังสือวรรณกรรม นักสวดหนังสือ นายหนังตะลุงรุ่นเก่า กวีชาวบ้าน เป็นต้น

3. ขั้นตอนการจัดกระทำกับข้อมูล

3.1 จัดระบบข้อมูล

3.2 วิเคราะห์ข้อมูล

4. ขั้นตอนผลการศึกษาค้นคว้าในรูปแบบของวิทยานิพนธ์ ใช้วิธีพรรณนา

วิเคราะห์

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงเอกสารและงานวิจัยใน 4 ประเด็นสำคัญ คือ

- 1.เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา
- 2.เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา
3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรม
- 4.เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาที่จะกล่าวถึงในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะผลงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาประเภทลายลักษณ์เท่านั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. เอกสารที่เกี่ยวกับความหมายและขอบข่ายของวรรณกรรมท้องถิ่น

ประคอง นิมานเหมินท์ อธิบายความหมายและลักษณะของวรรณกรรมหรือวรรณคดีท้องถิ่นว่า

หมายถึงวรรณคดีที่ถ่ายทอดระหว่างกลุ่มชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง ผู้เล่าหรือผู้เขียนเป็นคนในท้องถิ่น เล่าหรือเขียนให้คนในท้องถิ่นของตนฟังหรืออ่าน วรรณคดีท้องถิ่นมีทั้งที่เป็นวรรณคดีมุขปาฐะซึ่งถ่ายทอดด้วยปาก ผู้รับรับด้วยการฟัง ได้แก่ นิทานพื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน และที่เป็นวรรณคดีลายลักษณ์ที่เขียนขึ้นบนใบลาน สมุดข่อย สมุดสา ผิวน้ำมัน หรือกระดาษ เป็นต้น ในระยะหลังเมื่อมีการตีพิมพ์วรรณคดีท้องถิ่นขึ้นเผยแพร่ ทำให้วรรณคดีลายลักษณ์เป็น

ที่รู้จักอย่างแพร่หลายในรูปที่เป็นฉบับพิมพ์ด้วย¹

ธวัช ปุณโณทก ให้ความหมายของ คำว่าวรรณกรรมท้องถิ่น ไว้ว่า

หมายถึงวรรณกรรม(ลายลักษณ์หรือมุขปาฐะ)ที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นภาคต่างๆ ของไทย ซึ่งแตกต่างไปจากวรรณกรรมแบบฉบับ วรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านี้ชาวท้องถิ่นสรรค์สร้างขึ้นมา ชาวท้องถิ่นใช้ (อ่าน, ฟัง) และชาวท้องถิ่นเป็นผู้อนุรักษ์ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง รูปแบบของฉันทลักษณ์จึงเป็นไปตามความนิยมของท้องถิ่นนั้น ๆ²

ประจักษ์ สายแสง³ กล่าวถึงความหมายและขอบข่ายของวรรณกรรมท้องถิ่น สรุปความได้ว่า วรรณกรรมที่จัดเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นจะต้องเล่า และ/หรือเขียนด้วยภาษาถิ่น ในสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ตามความหมายทางวรรณศิลป์ วรรณกรรมท้องถิ่นอาจแยกเป็นประเภทต่างๆ เช่น เทพปกรณัม นิทาน นิยายและตำนาน ประวัติ มหาकाพย์ บทขับร้อง บทสวด บทเห่กล่อม บทคร่ำครวญ บทแสดงความรู้ใจ นิราศ สุภาษิต เรื่องล้อ เรื่องเสียดสี ปริศนาคำทาย วรรณกรรมกลบท ฯลฯ และหากพิจารณาตามความหมายทั่วไป อาจหมายรวมถึงวรรณกรรมประเภทคำราชา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ พงศาวดาร กฎหมาย และบันทึกส่วนตัว ฯลฯ ด้วย

ส่วนความหมายและขอบข่ายของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้อธิบายไว้ว่า

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้หมายถึงวรรณกรรมที่กวีชาวใต้เป็นผู้แต่ง แปลง หรือแปล เพื่อให้ชาวภาคใต้ได้อ่านสวดและฟังกันเป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก และมีบริบททางวัฒนธรรมของสังคมชาวไทยสอดคล้องอยู่อย่างกลมกลืนผิวดน ถ้าเรื่องใด

¹ปรีชา หิรัญประดิษฐ์. “วรรณคดีท้องถิ่นไทย,” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาพัฒนาการวรรณคดีไทย หน่วยที่ 8-15. 2533. หน้า 753. (อ้างอิงมาจาก ประคอง นิมนานเหมินท์. เอกสารยังไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่)

²ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมท้องถิ่น. 2525. หน้า 8.

³ประจักษ์ สายแสง. “การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น,” ใน สัมมนาประวัติศาสตร์สุราษฎร์ธานี. 2527. หน้า 187-188.

คัดลอกมาจากวรรณกรรมของคนอื่นโดยคงถ้อยคำเดิมไว้ทั้งหมดไม่นับว่าเรื่อง
นั้นเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้'

จากคำอธิบายความหมายและขอบข่ายของวรรณกรรมท้องถิ่นและวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ข้างต้น สามารถสรุปเป็นความหมายและขอบข่ายของวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ว่า หมายถึงวรรณกรรมซึ่งกวีที่เป็นชาวท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นผู้แต่งหรือแปล และเผยแพร่ทั้งในรูปของมุขปาฐะและที่เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งมีทั้งที่เป็นตัวเขียนและพิมพ์ เพื่อให้คนในท้องถิ่นได้อ่าน สวด และฟังกันเป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก และมีบริบททางสังคมของท้องถิ่นสอดคล้องกันอย่างสามารถเห็นได้ชัด

2. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาประเภทตัวเขียน

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาประเภทลายลักษณ์โดยตรงยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย และส่วนใหญ่จะเป็นการสำรวจ เก็บรวบรวม การปริวรรต และศึกษาเฉพาะที่เป็นเอกสารตัวเขียนมากกว่า และผลงานการศึกษาโดยส่วนใหญ่จะกล่าวรวมอยู่ในการศึกษาวิจัยวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ และ/หรือในส่วนท้องถิ่นย่อยที่เน้นข้อมูลซึ่งพบในเขตพื้นที่จังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง จะอย่างไรก็ตาม ผลงานการศึกษาเหล่านี้ได้ให้รายละเอียดของวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาประเภทรวมไว้ด้วย โดยแนวในการศึกษานั้นพบว่า มี 3 ลักษณะด้วยกัน คือ ศึกษาในลักษณะที่เป็นภาพรวมของวรรณกรรมทุกประเภท การศึกษาวรรณกรรมเฉพาะประเภท และการศึกษาวรรณกรรมเฉพาะเรื่อง ซึ่งจะแยกกล่าวเป็น 2 ประเด็นดังนี้

2.1 การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ที่จะกล่าวถึงนี้จะกล่าวถึงเฉพาะผลงานการศึกษาที่รวมเข้าชองกับวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาไว้ด้วย ซึ่งแม้ว่าจะเป็นผลงานการศึกษาวิจัยที่ช่วยให้มองเห็นถึงลักษณะสำคัญๆ ที่เป็นลักษณะร่วมของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ทั้งหมดโดยไม่แยกเป็นท้องถิ่นย่อยหรือจังหวัด แต่ก็สามารถช่วยให้เห็นถึง

'สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. "วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้," ใน น้าบ่อทราย. 2536. หน้า

ลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ ดังที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้ดังนี้

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์¹ ได้เสนอภาพรวมของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ โดยเน้นภาพรวมของวรรณกรรมลายลักษณ์ที่เป็นตัวเขียน สรุปความได้ว่า วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทลายลักษณ์จะเขียนไว้ในหนังสือบทความและบทความ ตัวอักษรที่ใช้จะใช้อักษรขอมและอักษรไทย วรรณกรรมโดยทั่วไปจะไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ชื่อที่ปรากฏมักจะเป็นผู้เขียน (กัศลอก) และผู้สร้างหนังสือเป็นส่วนใหญ่ จุดประสงค์หลักของการแต่งจะเน้นเพื่อเป็นพุทธบูชาหรือเพื่อประโยชน์เฉพาะกิจที่เป็นลักษณะเฉพาะของเนื้อหา นอกจากนั้นก็อาจมีจุดมุ่งหมายอื่นๆ ด้วย เช่น เพื่อเสริมสร้างความศรัทธาเฉพาะเรื่อง เพื่อใช้สวด เพื่ออบรมสั่งสอน ลักษณะเนื้อหาจะมีทั้งเนื้อหาที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ความเชื่อ วิทยาการ นิทาน ประโลมโลก และคำสอน ในด้านของคุณค่า วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้มีคุณค่าทั้งทางด้านวรรณศิลป์และคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนเป็นสิ่งที่แสดงถึงภูมิปัญญาของท้องถิ่น

ประทีป ชุมพล² ได้สำรวจและรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทตัวเขียนซึ่งเก็บรวบรวมโดยศูนย์ภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา พบว่าวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้สามารถแบ่งประเภทตามลักษณะเนื้อหาได้เป็น 7 ประเภท คือ วรรณกรรมประเภทศาสนา นิทาน สุภาษิต นิราศ คำรา กุศุมาล และตำนาน โดยที่วรรณกรรมที่พบนี้จะมีลักษณะสำคัญ คือ ในด้านรูปแบบคำประพันธ์จะนิยมแต่งเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทกาพย์ ส่วนร้อยแก้วไม่นิยมใช้ เกี่ยวกับผู้แต่งและยุคสมัยที่แต่งมักจะไม่สามารถระบุแน่ชัด ที่ปรากฏในวรรณกรรมบางเรื่องสันนิษฐานว่าเป็นชื่อของผู้คัดลอกและเวลาที่คัดลอกมากกว่า ในด้านอักขรวิธีจะนิยมเขียนตามเสียงที่พูด แนวคิดหลักส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนานิกายหินยานและความเชื่อดั้งเดิมแบบพื้นบ้าน

ธวัช ปุณโณทก³ ได้ศึกษาลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ใน 2 ประเด็น สรุปความได้ว่า ในด้านของการสืบทอดวัฒนธรรมภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมจะนิยมใช้อักษรไทยกลางและอักษรขอมในการจารึกวรรณกรรม มีการละเล่นพื้นบ้านต่างๆ ซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยวรรณกรรม ซึ่งได้แก่หนังตะลุง มโนห์รา เพลงบอก และเพลง

¹สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้.” ใน น้าบ่อทราย. 2536. หน้า 77-96.

²ประทีป ชุมพล (บรรณาธิการ). วรรณกรรมภาคใต้. 2519. 224 หน้า.

³ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมท้องถิ่น. 2525. หน้า 308-381.

กล่อมเด็ก ในส่วนที่สองกล่าวถึงลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ทางด้านรูป
 แลและเนื้อหาของวรรณกรรม ซึ่งรูปแบบคำประพันธ์ที่นิยมใช้คือกาพย์ ส่วนเนื้อหาก็คจะมี
 ทั้งที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมภาคกลางและที่เป็นเนื้อหาเฉพาะถิ่น แบ่งเป็น 4 ประเภท
 คือ วรรณกรรมพุทธศาสนา นิทาน คำสอน และ คำนาน นอกจากนี้ก็ได้รับการศึกษา
 วรรณกรรมท้องถิ่นเฉพาะเรื่องบางเรื่อง เช่น มหาชาดกฉบับวัดมัชฌิมาวาส สุทธิกรรมชาดก
 มโนห์รานิบาต เป็นต้น โดยเน้นศึกษาในประเด็นต่างๆ คือ ด้นฉบับและการประพันธ์ เนื้อ
 เรื่องย่อ ธรรมเนียมการประพันธ์ ตัวอย่างสำนวนโวหาร และภาพสะท้อนสังคม

อุดม หนูทอง¹ ศึกษาวิจัยวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก
 โดยมุ่งศึกษาภูมิหลังของภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม และลักษณะทั่วไปของวรรณกรรม
 ท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลกในด้านวัตถุประสงค์ในการแต่ง ยุคสมัยที่แต่ง
 เนื้อหา รูปแบบคำประพันธ์ บ่อเกิดของวรรณกรรมและคุณค่า ผลของการศึกษาวิจัยพบว่า
 วรรณกรรมส่วนใหญ่จะไม่ทราบชื่อผู้แต่งและสมัยที่แต่ง อายุของหนังสือจะอยู่ในช่วงสมัย
 รัตนโกสินทร์ตอนต้น วรรณกรรมส่วนใหญ่จะมีที่มาจากชาดก วรรณกรรมที่ใช้เล่นละคร
 และโขน นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ และนำมาจากนิทานในท้องถิ่นหรือแต่งเรื่องขึ้นเอง
 วัตถุประสงค์ในการแต่ง จะเน้นใช้เป็นหนังสือสวด เพื่อความบันเทิง และหวังได้อานิสงส์
 จากการแต่งหนังสือในปรภพ มีธรรมเนียมนิยมในการแต่งที่คล้ายคลึงกับวรรณกรรมของ
 ภาคกลาง คำประพันธ์ที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นประเภทกาพย์ ในด้านของคุณค่า พบว่าสามารถ
 ให้ประโยชน์ในการศึกษาสังคมได้เป็นอย่างดี เพราะได้สะท้อนภาพความเป็นไปของสังคม
 ในแง่มุมต่างๆ ไว้อย่างเด่นชัด ซึ่งไม่สามารถหารายละเอียดได้จากวรรณกรรมและเอกสาร
 ประเภทอื่น

อุดม หนูทอง² ศึกษาวิจัยวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทคำสอนจำนวน 10
 เรื่อง ในจำนวนนี้เป็นวรรณกรรมกลุ่มทะเลสาบสงขลา 6 เรื่อง โดยมุ่งศึกษาลักษณะทั่วไป
 ของวรรณกรรมคำสอน ค่านิยมทางจริยธรรม และกลวิธีการสอนจริยธรรม จากการวิจัยพบ
 ว่าลักษณะรูปแบบจะแต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์เป็นส่วนใหญ่ ในด้านเนื้อหาจะ
 เน้นสอนทั้งบุคคลทั่วไปและเฉพาะกลุ่มอันได้แก่สตรี บุรุษ ขุนนางข้าราชการ พุทธบริษัท
 ฝ่ายฆราวาส และบรรพชิต โดยใช้กลวิธีการสอน 6 วิธี ได้แก่ การสอนอย่างตรงไปตรงมา

¹อุดม หนูทอง. วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก. ม.ป.ป.
 268 หน้า.

²อุดม หนูทอง. วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทคำสอน. 2528. 167 หน้า.

สอนโดยกนิทานหรืออุทาหรณ์ประกอบ สอนโดยอ้างสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อถือศรัทธา สอนโดยแสดงผลตอบแทนการกระทำ สอนโดยวิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง และสอนโดยยกคำพังเพยขึ้นมาให้ขบคิด

ชวน เพชรแก้ว¹ ศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมท้องถิ่นอื่นบางเรื่อง พบว่าการรับวรรณกรรมท้องถิ่นมาปรับเปลี่ยนเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้จะเปลี่ยนแปลง 4 ลักษณะ คือ ลักษณะคำประพันธ์ การแต่งหรือต่อเติมเรื่องให้ยาวขึ้น การเพิ่มหรือเปลี่ยนแปลงอนุภาคของเรื่อง และเปลี่ยนแปลงชื่อตัวละคร

อุดม หนูทอง² ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมภาคใต้กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น พบว่าวรรณกรรมภาคใต้มีความสัมพันธ์กับวรรณกรรมภาคกลางมากกว่าภาคอื่นๆ โดยมีลักษณะความสัมพันธ์ที่ต่างก็ได้รับอิทธิพลหรือตัวงานวรรณกรรมจากกันและกัน และในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นต้นมานั้นวรรณกรรมภาคกลางจะมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมภาคใต้สูง ไม่ว่าจะเป็นลักษณะคำประพันธ์ที่มีการแต่งด้วยกลอนสุภาพตามแบบสุนทรภู่มากขึ้น มีวรรณกรรมประเภทนิราศเกิดขึ้น ในส่วนของเนื้อหาก็ได้มีการนำเอาวรรณกรรมภาคกลางมาปรับเปลี่ยนในหลายลักษณะ เช่น นำเค้าโครงเรื่องมาแต่งใหม่ นำอนุภาคเด่นๆ มาสร้างเป็นนิทานเรื่องใหม่ นำลักษณะเด่นของตัวละครมาสร้างนิทานเรื่องใหม่ เป็นต้น

อุดม หนูทอง³ ศึกษาอิทธิพลของสุนทรภู่ 3 เรื่อง ที่มีต่อวรรณกรรมภาคใต้ คือ พระอภัยมณี ลักษณะวงศ์ และโคบุตร พบว่าเรื่องพระอภัยมณีนี้ไม่มีสำนวนภาคใต้ แต่อนุภาคของเรื่องบางอนุภาคจะปรากฏในเพลงร้องเรือและใช้ในการแสดงหนังตะลุงและโนรา ส่วนเรื่องลักษณะวงศ์และโคบุตรพบว่ามีสำนวนภาคใต้หลายสำนวน มีทั้งสำนวนที่แต่งเป็นกาพย์และเป็นกลอน และมีการดัดแปลงหรือต่อเติมเนื้อเรื่องบางส่วนไปจากฉบับ

¹ชวน เพชรแก้ว. “วรรณกรรมท้องถิ่นที่ปรับเปลี่ยนมาจากท้องถิ่นอื่น,” ใน วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ. 2538. หน้า 96–108.

²อุดม หนูทอง. “วรรณกรรมภาคใต้ : ความสัมพันธ์กับวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น,” ใน วรรณคดีท้องถิ่นพินิจ. 2538. หน้า 77–95.

³อุดม หนูทอง. “อิทธิพลของสุนทรภู่ในวงวรรณกรรมภาคใต้,” ใน ที่ระลึกงานส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ 16 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 21–23 มกราคม 2536 ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้. 2536. หน้า 44–49.

เดิมอีกด้วย

2.2 การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา

ผลงานการศึกษาวิจัยที่เน้นเฉพาะวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา มีค่อนข้างน้อย โดยมีทั้งที่เป็นการศึกษาในภาพรวมซึ่งมักยึดถือเอาวรรณกรรมที่พบในเขตพื้นที่จังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง และที่เป็นการศึกษาเฉพาะประเด็นหรือกลุ่มเรื่อง ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ชวน เพชรแก้ว¹ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมท้องถิ่นแบบเก่าของกลุ่มทะเลสาบสงขลา กับสังคม พบว่าลักษณะโดยทั่วไปของวรรณกรรมในท้องถิ่นนี้ไม่แตกต่างไปจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้โดยทั่วไปมากนัก กล่าวคือ ในด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม เป็นวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรม ซึ่งประกอบด้วยการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ศาสนา การละเล่นและมหรสพ การสวดหรือการอ่านหนังสือ ในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม ก็สามารถที่จะเห็นได้ชัดเจนว่า วรรณกรรมจำนวนมากได้สะท้อนให้เห็นภาพของสังคมไม่น้อย อีกทั้งวรรณกรรมบางประเภทยังมีบทบาทสำคัญอยู่ในสังคมอีกด้วย

ชัยวุฒิ พิชะกุล² ได้รวบรวมและศึกษาลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมท้องถิ่นจังหวัดพัทลุง โดยศึกษาเกี่ยวกับลักษณะคำประพันธ์ ลักษณะอักษรและอักขรวิธี เนื้อเรื่องย่อและตัวอย่างของวรรณกรรมท้องถิ่นที่รวบรวมได้ จำนวน 8 ประเภท คือ วรรณกรรมศาสนา นิทานที่แต่งขึ้นในท้องถิ่น คำานานและพงศาวดาร คำรา นิราศ สุภาษิตสอนใจ กฎหมาย และประเภทเบ็ดเตล็ด รวมทั้งได้สรุปลักษณะเด่นของวรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุงไว้ด้วย นอกจากนี้ ชัยวุฒิ พิชะกุล พยายามที่จะศึกษาเชิงประวัติด้วย โดยแบ่งวรรณกรรมทั้งหมดที่รวบรวมได้เป็น 2 ยุค คือ สมัยกรุงศรีอยุธยา จำนวน 7 เรื่อง และสมัยรัตนโกสินทร์ จำนวน 35 เรื่อง

¹ชวน เพชรแก้ว. “วรรณกรรมแบบเก่าบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา กับสังคม.” เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2536. 10 หน้า.

²ชัยวุฒิ พิชะกุล. วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง. 2525. 283 หน้า.

พิทยา บุษรารัตน์¹ ได้ศึกษาสำรวจวรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุงและวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคม โดยมุ่งเน้นศึกษาวรรณกรรมที่จารลงในหนังสือใบลานหรือสมุดข่อยจำนวน 130 เรื่อง โดยได้แบ่งออกเป็น 7 ประเภท ตามลักษณะเนื้อหา คือ วรรณกรรมประเภทศาสนา นิทาน คำรา กฎหมาย ความเชื่อ ภาษิตคำสอน และประเภทอื่นๆ และศึกษารายละเอียดโดยสังเขปจำนวน 5 เรื่อง พบว่าวรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านี้มีคุณค่าทางภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นที่ได้ถ่ายทอดความคิด ทัศนะ คตินิยม ค่านิยม โลกทัศน์ และวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมภาคใต้และท้องถิ่นเมืองพัทลุงที่เกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อ การศึกษา ประเพณี พิธีกรรมและศิลปะการเล่นพื้นบ้าน ตลอดจนค่านิยมและจริยธรรมในสังคม

เอกสารและวิจัยดังกล่าวจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาแบบเก่าทั้งในแง่ของการสร้างสรรค์งานวรรณกรรม ลักษณะรูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรม คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนอิทธิพลของวรรณกรรมภาคกลางที่มีต่อวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญที่จะช่วยให้สามารถศึกษาระบวนการสร้างสรรค์วรรณกรรมกับบริบททางสังคมในช่วงเวลาดังแต่ พ.ศ.2472–2503 ซึ่งสืบต่อเนื่องกับกระบวนการสร้างสรรค์วรรณกรรมในยุคก่อนหน้านั้นได้เป็นอย่างดี

3.เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์

การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นหรือวรรณกรรมชาวบ้านฉบับพิมพ์ ซึ่งตีพิมพ์แพร่หลายอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ ตั้งแต่ช่วงแรกๆ ที่เริ่มมีการพิมพ์เป็นต้นมาเป็นสิ่งที่มีผู้ให้ความสนใจน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาจากเอกสารตัวเขียน เท่าที่สามารถสำรวจได้ก็มีเฉพาะปริณิญาธิพนธ์ระดับปริญญาโทเพียง 2 เรื่อง คือ “วรรณคดีชาวบ้านจากวัดเกาะ” ของเดือนใจ สินทะเกิด และ “วรรณกรรมคำวชอภาคเหนือ” ของเสน่ห์หา บุญรักษ์

เดือนใจ สินทะเกิด² ศึกษาวิจัยเรื่อง “วรรณคดีชาวบ้านจากวัดเกาะ” โดยมุ่งศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของวรรณกรรมชาวบ้านที่พิมพ์จำหน่ายโดยโรงพิมพ์วัดเกาะ

¹พิทยา บุษรารัตน์. “วรรณกรรมท้องถิ่นเมืองพัทลุง : การสำรวจและศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรม,” ใน พินิจภาษาและวรรณกรรม, 2539. หน้า 111–140.

²เดือนใจ สินทะเกิด. วรรณคดีชาวบ้านจากวัดเกาะ, 2527. 223 หน้า.

หรือโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ กรุงเทพฯ จำนวน 6 เรื่อง ได้แก่ ไกรทอง ปลาบู่ทอง โสนน้อย เรือนงาม พระรถเมรี พระสุธนมโนห์รา และ นางอุทัย ผลการศึกษาพบว่าวรรณกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่ นำมาจากนิทานพื้นบ้านและนิทานชาดก องค์ประกอบของเรื่องไม่ซับซ้อน ตัวละครและฉากมีทั้งลักษณะที่สมจริงและเกินจริง มีคุณค่าในเชิงสุนทรียศาสตร์ไม่มากนักในขณะที่มีความดีเด่นในเชิงคุณค่าทางสังคมและจริยธรรม

เสนาหา บุญรักษย์¹ ศึกษาวิจัยเรื่อง “วรรณกรรมคำวชอภาคเหนือ” โดยมุ่งเก็บรวบรวมวรรณกรรมคำวชฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยกลางโดยโรงพิมพ์เจริญเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างปี พ.ศ.2494–2512 จำนวน 22 เรื่อง และศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของเรื่อง ผลการศึกษาพบว่าวรรณกรรมคำวชที่ตีพิมพ์ในช่วงเวลาดังกล่าวได้รับความนิยมจากชาวเชียงใหม่และใกล้เคียงค่อนข้างสูง มีลักษณะองค์ประกอบที่เด่นในโครงเรื่องและตัวละครเอกที่มักจะเป็นตัวละครที่มีบุญญาธิการแต่ตกทุกข์ได้ยากในตอนต้นเพราะกรรมในชาติปางก่อนและได้พบกับความสุขในตอนจบโดยการช่วยเหลือของพระอินทร์และเทวดา นอกจากนั้น ในเนื้อเรื่องก็จะมีสอดแทรกวัฒนธรรมของภาคเหนือไว้อย่างเห็นได้ชัด

ในส่วนของวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา ในยุคการพิมพ์ก็มีเฉพาะผลงานของพ่วง บุญรารัตน์ ซึ่งศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคการพิมพ์ บางเรื่อง ในลักษณะของการปริวรรตวรรณกรรม ได้แก่ เรื่อง กลิ่นกรอบแก้ว และ กำเนิดมนุษย์ ของ เสือ ชำนาญภักดี หรือ เสือ คอนคัน กล่อมขวัญรัฐธรรมบุญ ของ พ่วง อ่อนเรือง กายนคร ของ นายเนื่อง แก้วทนต์ แก้วสองภาค ของ หนูแก้ว นครจันทร์ ขวัญใจ ของหนั่งปรีชา สงวนศิลป์ คำกลอนสอนใจ ของ นายทอง นวลศรี ดำนานสร้าง โลกคำกลอน ของนายชัย จันรอดภัย คำบถชนเจริญ และ ประวัติศาสตร์พัทลุง – ตรีง : คำกลอน ของครูชาญ ไชยจันทร์ ยุวพุทธบุตรเหมือนน้ำท่าเชียด ของ นายเปรม อักษรสว่าง และ นิราศอดข้าว ของ นายแดง นักปราชญ์ โดยเป็นผลงานการศึกษาซึ่งมุ่งเน้นที่จะแนะนำวรรณกรรมในประเด็นที่เกี่ยวกับผู้แต่ง ระยะเวลาที่แต่ง การพิมพ์ ลักษณะคำประพันธ์และเนื้อเรื่องย่อ พบว่าวรรณกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะปรากฏชื่อผู้แต่ง ระยะเวลาที่แต่งและการจัดพิมพ์ที่ชัดเจน ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ก็จะนิยมใช้กลอนสุภาพมากกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่น เนื้อหาของวรรณกรรมจะมีทั้งที่นิทานประโลมโลก วรรณกรรมที่ใช้ในการแสดงหนังตะลุง นิราศ คำสอน ประวัติบุคคลและสถานที่ ประวัติศาสตร์ และนิทานที่เกี่ยวกับศาสนา

¹เสนาหา บุญรักษย์. วรรณกรรมคำวชอภาคเหนือ. 2519. 212 หน้า.

จะเห็นได้ว่า ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ผ่านมานั้นจะเน้นศึกษา “วรรณกรรมแบบเก่า” จากหนังสือชุดหรือสมุดข่อยเป็นหลัก ในขณะที่วรรณกรรมซึ่งแต่งและจัดพิมพ์จำหน่ายแจก ในยุคการพิมพ์ยังคงมีผู้เก็บรวบรวมและศึกษาวิจัยน้อยมาก จะมีอยู่บ้างก็เป็นการศึกษาในเชิงของการแนะนำวรรณกรรมโดยไม่ได้มีการศึกษาวิเคราะห์ในแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งเป็นการเฉพาะ จะอย่างไรก็ตามเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้และวรรณกรรมลุ่มทะเลสาบสงขลาที่เป็นวรรณกรรมแบบเก่าดังกล่าวจะช่วยให้สามารถศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงในกระบวนการสร้างและเสพวรรณกรรมในยุคการพิมพ์ รวมทั้งสามารถช่วยให้เห็นถึงความสืบเนื่องจาวรรณกรรมแบบเก่าและความคลี่คลายที่เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมได้อีกด้วย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา

ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาซึ่งประกอบด้วยพื้นที่ในปัจจุบันของจังหวัดพัทลุงทั้งหมด บางส่วนของอำเภอชะอวด อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอรโนด กิ่งอำเภอกระแสดินธุ์ อำเภอสทิงพระ อำเภอสิงหนคร อำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ อำเภอบางกล่ำ อำเภอรัตนภูมิ และอำเภอกวนเนียบ จังหวัดสงขลา เป็นแหล่งที่ดั่งของชุมชนมาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งได้มีผู้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสภาพพัฒนาการของชุมชนชุมชนเหล่านี้ในด้านเศรษฐกิจและสังคม ดังจะได้กล่าวถึงผลงานการศึกษาที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. พัฒนาการชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2439

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกำเนิดและพัฒนาการชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา พบว่าในเขตพื้นที่ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแต่โบราณสามารถแบ่งชุมชนออกเป็น 3 แหล่งสำคัญ คือ ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบ ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ และชุมชนเมืองสงขลา โดยในภาพรวมของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อน พ.ศ.2439 ได้มีผู้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกำเนิดและพัฒนาการของชุมชนต่างๆ ไว้หลายท่าน ดังนี้

ทิวา ศุภจรรยา¹ ศึกษาเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา พบว่าลุ่มทะเลสาบสงขลาครอบคลุมเนื้อที่ไม่น้อยกว่า 6000 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วยพื้นที่ซึ่งเป็นทะเลสาบ สันทรายสทิงพระ และแผ่นดินด้านตะวันตก ในบริเวณพื้นที่เหล่านี้สันนิษฐานว่าเกิดมีชุมชนมาแล้วตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 หรือ 13 โดยมีฐานะเป็นเมืองท่าค้าขายติดต่อทั้งชาวฮินดูและจีน ชุมชนที่สำคัญได้แก่ ชุมชนบริเวณสันทราย สทิงพระจากระโนนถึงบริเวณหัวเขาแดง และชุมชนโบราณบริเวณแนวชายฝั่งทะเลตะวันตก

ยงยุทธ ชูแว่น² ได้ศึกษาพัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 23 โดยเน้นศึกษาทั้งปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมและที่เป็นอุปสรรคต่อกำเนิดและพัฒนาการของชุมชน พบว่าแหล่งชุมชนบนคาบสมุทรสทิงพระมีช่วงสำคัญของพัฒนาการทางสังคม 3 ยุค คือ ยุคแรกประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 เป็นช่วงที่ชุมชนมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอก และได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดู ยุคที่สองประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 - 16 เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก และยุคที่สามประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 ลงมา พบร่องรอยของพัฒนาการชุมชนโบราณบริเวณสันทรายในแผ่นดินบดทั้งฝั่งอ่าวไทยและฝั่งทะเลสาบ ที่เติบโตเป็นบ้านเป็นเมือง ขนาดใหญ่ขึ้น ในส่วนของชุมชนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ มีชุมชนสำคัญคือ ชุมชนบริเวณวัดเขียนบางแก้วซึ่งมีหลักฐานที่เชื่อได้ว่าเคยเป็นเมืองพัทลุงมาก่อน และน่าจะมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 - 19 เป็นต้นมา เมืองพัทลุงที่บางแก้วนี้เริ่มมีบทบาทในฐานะเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศที่สำคัญแทนที่เมืองสทิงพระที่เสื่อมลงไป นอกจากนั้นยังพบว่ามีปัจจัยสำคัญ 2 ประการ ที่มีผลกระทบต่อพัฒนาการของชุมชนเหล่านี้ คือ ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจอันได้แก่การที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาอุดมไปด้วยทรัพยากรสำคัญอันเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ ซึ่งส่งผลให้ดินแดนแถบนี้ได้พัฒนาไปสู่ชุมชนที่มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ และปัจจัยประการที่สอง คือ ปัจจัยทางด้านศาสนาอันได้แก่การกลาปนาซึ่งมีผลกระทบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของชุมชนรอบทะเล

¹ทิวา ศุภจรรยา. “สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา,” เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2536. 18 หน้า.

²ยงยุทธ ชูแว่น. พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึง ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18. 2529. 130 หน้า.

สาบสงขลาอย่างมาก และปัจจัยทั้งสองประการนี้มีความเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งกับความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างราชธานีกับหัวเมืองในบริเวณนี้ และระหว่างหัวเมืองเหล่านี้กับเมืองใกล้เคียง

นอกจากผลงานการศึกษาในภาพรวมดังกล่าวแล้ว ยังมีเอกสารที่มีผู้ศึกษาถึงกำเนิดและพัฒนาการเฉพาะชุมชนย่อยๆ อีกด้วย ซึ่งสามารถแยกกล่าวในรายละเอียดของแต่ละชุมชนได้ดังนี้

1.1 ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา

ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา หรือชุมชนบนคาบสมุทร สทิงพระ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนสันทรายตั้งแต่เขตอำเภอระโนด ไปจนถึงอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงโครงสร้างทางกายภาพกำเนิด และพัฒนาการของชุมชนไว้ ดังนี้

ศรีศักร วัลลิโภดม¹ ศึกษาเกี่ยวกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ ในอดีต ผลการศึกษาพบว่า เมื่อหลายพันปีที่ผ่านมานั้นระดับน้ำทะเลบริเวณคาบสมุทรสทิงพระได้ลดต่ำลงมีผลทำให้พื้นดินเดิมที่มีสภาพเป็นเกาะกลายเป็นภูเขาเตี้ยๆ แผ่นดินได้ผิวน้ำไหลผ่านระดับน้ำทะเลและงอกเป็นสันทรายติดกับพื้นดินเดิม ทำให้พื้นที่เกาะขยายใหญ่ขึ้นและเชื่อมกับแผ่นดินใหญ่ในเขตอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช มีผลให้บริเวณที่อยู่หลังเกาะกลายเป็นทะเลเปิดที่เรียกทะเลสาบไปในที่สุด นอกจากนั้นยังพบว่าบริเวณคาบสมุทรสทิงพระเป็นที่น้ำท่วมถึงเหมาะแก่การปลูกข้าวและพืชพันธุ์ได้ดี จึงเป็นบริเวณซึ่งมีความเหมาะสมที่จะตั้งชุมชนถาวรที่มีผลผลิตทางการเกษตรที่เป็นพื้นฐานในการดำรงชีพของประชาชน

ธาราทศ ศรีสุชาติ² กล่าวถึงการเกิดชุมชนบนคาบสมุทรสทิงพระ สรุปความได้ว่า น่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ โดยประกอบด้วยชุมชนใหญ่ 6 กลุ่ม คือ กลุ่มชุมชนโบราณอู่ตะเภา – ระโนด กลุ่มชุมชนโบราณพังยาง กลุ่มชุมชนโบราณสีหยัง –

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. 2535. หน้า 17–29.

²ธาราทศ ศรีสุชาติ. “สทิงพระ : ชุมชนโบราณ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ.2529 เล่ม 9. 2529. หน้า 3650 - 3653.

เจดีย์งาม ชุมชนโบราณเขาควหา-ชะแม กลุ่มชุมชนโบราณสทิงพระ และ กลุ่มชุมชนโบราณปะโอ ชุมชนเหล่านี้ในยุคต่อมาได้ขยายตัวเป็นเมืองสำคัญ 2 เมือง คือ เมือง สทิงพระ และ วัดเขาพะโคะ ดังที่ ศรีสักร วัลลิโภคม¹ ได้กล่าวถึงตำนานเมืองทั้งสอง สรุปความได้ว่า เมืองสทิงพระหรือกรุงสทิงพาราณสีเป็นเมืองมีกษัตริย์ปกครองในขณะที่วัดเขาพะโคะก็เป็นวัดที่พระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่ของคณะสงฆ์ฝ่ายลังกาชาดปกครองอยู่ ใน พงสาวดารกรุงศรีอยุธยา มีการกล่าวถึงกษัตริย์อยุธยาทรงส่งเรือบรรทุกสิ่งของและวัสดุก่อสร้างมาสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพะโคะ อีกทั้งได้กำหนดให้บรรดาผู้คนและชุมชนหมู่บ้านบนเกาะสทิงพระอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของคณะสงฆ์ ณ วัดพะโคะ โดยได้รับการยกเว้นจากการที่ต้องส่งส่วยอากรให้กับทางการ

1.2 ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา

ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา เป็นชุมชนที่มาช้านานแล้วซึ่งเป็นชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ ที่มีอายุไม่น้อยกว่า 2,500 ปี ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีอยู่ทั่วไป ดังที่ ธาราพงศ์ ศรีสุชาติ และอมรา ชันดีสิทธิ์ ศรีสุชาติ² ได้กล่าวถึงแหล่งชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในพื้นที่จังหวัดพัทลุง ซึ่งสรุปได้ว่ามี 6 แหล่ง คือ แหล่งถ้ำพระ แหล่งถ้ำเขากทะเล แหล่งถ้ำควหา แหล่งบ้านควนพร้าว แหล่งวัดวัง และแหล่งวัดเขียนบางแก้ว

ชัยวุฒิ พิชะกุล³ ได้กล่าวถึงการตั้งชุมชนในอดีต บริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา สรุปความได้ว่า พัทลุงเป็นเมืองเก่าแก่ที่มีมนุษย์อาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (2,500 - 4,000 ปี มาแล้ว) เนื่องจากขุดค้นพบขวานหินกระดูกกระจายอยู่ทั่วไป เช่น บริเวณถ้ำเขาชัยสน และบริเวณทุ่งนารอบ ๆ ภูเขา บริเวณอำเภอเมืองพัทลุง อำเภอปากพะยูน นอกจากนี้ยังพบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยศรีวิชัย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 - 18

¹ศรีสักร วัลลิโภคม. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. 2534. หน้า 19.

²ธาราพงศ์ ศรีสุชาติ และอมรา ชันดีสิทธิ์ ศรีสุชาติ. “ชุมชนแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในภาคใต้,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ.2529 เล่ม 3. 2529. หน้า 1024.

³ชัยวุฒิ พิชะกุล. “พัทลุง,จังหวัด,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ พ.ศ.2529 เล่ม 6. 2529. หน้า 2457 - 2458.

เช่น พระพิมพ์ดินดิบจำนวนมากในถ้ำคูหาสวรรค์ ถ้ำเขากทะเล ถ้ำมาลัย เป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระพุทธรูปในพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมอินเดียที่เข้ามาแพร่หลายในบริเวณนี้มาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 การตั้งบ้านเมืองในยุคแรกๆ เชื่อว่าเกิดขึ้นที่วัดเขียนบางแก้ว ซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับ วัดสทิงพระ และ วัดสทิงพระ อันเป็นคณะสามป่าแก้ว ขึ้นตรงต่อเมืองสทิงพระ

ขงยุทธ ชูแว่น¹ ได้กล่าวถึงหลักฐานที่แสดงว่าบริเวณวัดเขียนบางแก้วเคยเป็นเมืองพัทลุงมาก่อน สรุปความได้ว่า บริเวณทิศเหนือวัดเขียนบางแก้วในปัจจุบัน ยังคงมีร่องรอยเนินดินสูงที่ชาวบ้านเรียกว่า “โคกเมือง” หรือ “โนเมือง” ในบริเวณตัวเมืองยังได้พบเศษภาชนะดินเผาสมัยราชวงศ์ชอง ราชวงศ์เหม็ง ราชวงศ์เซ็ง และเครื่องสังคโลกสมัยสุโขทัยจำนวนมาก ส่วนในวัดวัดเขียนยังได้พบชิ้นส่วนพระพุทธรูปจำหลักหินทรายแดงและใบเสมาทรายแดงจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีอายุอยู่ในสมัยต้นอยุธยาทั้งสิ้น ซึ่งหลักฐานดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าเมืองพัทลุงที่บางแก้วควรมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 - 19 เป็นต้นมา และเริ่มมีบทบาทในฐานะเมืองท่าค้าขายกับต่างประเทศที่สำคัญแทนที่เมืองสทิงพระซึ่งเสื่อมลง

ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นเป็นต้นมา อยุธยาปกครองเมืองพัทลุงโดยใช้อำนาจผ่านเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งในบางคราวมีฐานะเป็นเมือง “ลูกหลวง” ของอยุธยา แต่ในบางยุคก็มีอำนาจที่จะควบคุมหัวเมืองต่างๆ ไว้ในอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จได้ ดังที่ กรมศิลปากร² และขงยุทธ ชูแว่น³ ได้กล่าวความสัมพันธ์ของเมืองพัทลุงกับอยุธยา สรุปความได้ว่า ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ได้ทรงโปรดแต่งตั้งให้ขุนอินทรเทพ พระราชบุตรเขยลงมาเป็นเจ้าเมืองปกครองนครศรีธรรมราช การที่อยุธยาไม่สามารถที่จะควบคุมหัวเมืองพัทลุงได้โดยตรงดังกล่าว ยังผลให้มีการก่อการกบฏขึ้นในบางครั้งในกรณีที่เมืองนครศรีธรรมราชอ่อนแอ ถึงปลายสมัยอยุธยา อยุธยาจึงสามารถมีอำนาจเหนือเมืองพัทลุงโดยตรง โดย

¹ขงยุทธ ชูแว่น. ขงยุทธ ชูแว่น. พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึง ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18. 2529. หน้า 21- 22.

²กรมศิลปากร. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1. 2516. หน้า 137.

³ขงยุทธ ชูแว่น. “พัทลุง : จากเมืองปลายแดนของอยุธยาเข้าสู่เมืองภายในอาณาจักรสมัยรัตนโกสินทร์,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุง. 2531. หน้า 117-138.

อยุธยาได้ใช้สถาบันศาสนาเป็นเครื่องมือในการควบคุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญ เป็นผลให้อำนาจของเจ้าเมืองเดิมลดลงจนอยุธยาสามารถแต่งตั้งเจ้าเมืองจากส่วนกลางมาปกครองได้ และเปลี่ยนฐานะจาก “เมือง ปลายแดน” มาเป็นเมืองภายในอาณาจักรขึ้นกับส่วนกลางโดยตรงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และกระทั่งปี พ.ศ. 2439 ในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อำนาจจากส่วนกลางจึงสามารถเข้ามาควบคุมเมืองพัทลุงไว้ได้โดยสมบูรณ์แบบเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองรวมเอาเมืองพัทลุง เมืองนครศรีธรรมราช และสงขลา เข้าด้วยกันเป็นมณฑลนครศรีธรรมราช

1.3 ชุมชนเมืองสงขลา

จากเอกสารและการศึกษาวิจัยของประวัติศาสตร์หลายท่านพบว่าชุมชนเมืองสงขลาเริ่มมีพัฒนาการมาตั้งแต่เมืองสงขลาฝั่งเขาแดง และเมื่อเมืองสงขลาฝั่งเขาแดงหมดบาทลงก็ส่งผลให้เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนปัจจุบันเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ ดังต่อไปนี้

ศรีศักร วัลลิโภดม¹ ได้กล่าวถึงการเกิดและพัฒนาการของเมืองท่าบริเวณหัวเขาแดงสรุปความได้ว่า บริเวณหัวเขาแดงในอดีตนั้นเป็นชุมชนเขตแดนของเมืองสทิงพระและเมือง พะโคะ มีลักษณะเหมาะสมในการตั้งเป็นเมืองท่าและสถานีพักสินค้าเป็นอย่างดี ในช่วงแรกๆ มีพ่อค้าชาวอาหรับเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นที่พักสินค้าก่อน แล้วต่อมาได้รับการสนับสนุนจากพ่อค้าชาวยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา โปรตุเกส ให้เป็นเมืองท่า และได้ขยายตัวขึ้นเป็นเมือง ตั้งอยู่ระหว่างพัทลุงซึ่งเป็นเมืองปลายแดนของอยุธยา และปัตตานีซึ่งเป็นเมืองประเทศราช

สงบ ส่งเมือง² ได้กล่าวถึงบันทึกของพ่อค้าชาวดัตช์ และอังกฤษ เกี่ยวกับชุมชนหัวเขาแดงในสมัยแรกเริ่ม สรุปความได้ว่า ต้นทศวรรษ 2150 เมืองสงขลาเริ่มปรากฏชื่อชัดเจนในบันทึกพ่อค้าชาวดัตช์และอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2151 ในระยะนี้เมืองสงขลายังเป็นชุมชนปากน้ำแขวงเมืองพัทลุง อยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าเมืองพัทลุง ในปี พ.ศ. 2156 พวกดัตช์

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. 2535. หน้า 21 - 22.

²สงบ ส่งเมือง. “ประวัติศาสตร์โบราณคดีเมืองสงขลา : พรหมแดนแห่งความรู้,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. 2535. หน้า 30 - 31.

ได้มาตั้งห้างค้าขายที่เมืองสงขลา ต่อมาอังกฤษก็ได้เข้ามาติดต่อกับสงขลาอย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2221 เพื่อช่วยเหลือเจ้าเมืองสงขลาสร้างป้อมปราการเพื่อทำการกบฏต่ออยุธยา

ความเจริญรุ่งเรืองอันสืบเนื่องจากการเป็นศูนย์กลางทางการค้าของเมืองสงขลาที่หัวเขาแดงได้ก่อให้เกิดข้อขัดแย้งถึงขั้นเกิดเป็นสงครามระหว่างสงขลากับอยุธยาหลายต่อหลายครั้ง ดังที่ ศรีศักร วัลลิโภดม¹ ได้กล่าวถึงไว้ สรุปความได้ว่า ใน พ.ศ. 2173 - 1277 ปัตตานีได้รับพุงทำสงครามกับอยุธยา นครศรีธรรมราช พัทลุง รวมไปถึงสงขลา เป็นผลให้หัวเมืองเหล่านี้เกิดความเสียหายเป็นอันมาก ในปี 2186 เจ้าเมืองสงขลาที่เป็นแขกมาลายูได้ตั้งตนเป็นกษัตริย์ และได้ก่อกบฏต่ออยุธยา อยุธยาต้องส่งกำลังมาปราบปราม แต่ก็ไม่สามารถ ต่อมาสมัยอยุธยาตอนกลาง สงขลาเกิดความขัดแย้งกับปัตตานีอีกครั้ง ทำให้เกิดเป็นสงครามยืดเยื้อยาวโดยสงขลาได้รับการสนับสนุนจากอังกฤษที่หวังผลประโยชน์ทางการค้า ทำให้ฮอลันดาและฝรั่งเศสที่เสียผลประโยชน์ได้ร่วมมือกับอยุธยายกทัพมาตีสงขลาเพื่อยุติสงครามยืดเยื้อระหว่างสงขลากับปัตตานี ทำให้เมืองสงขลาที่หัวเขาแดงสิ้นสุดลง ในปี พ.ศ.2223

ภายหลังชุมชนหัวเขาแดงหมดบทบาทลง เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนก็ได้รุ่งเรืองขึ้นตามลำดับในฐานะที่เป็นเมืองท่าการค้า ดังที่สารูป ฤทธิ์ชู² ได้กล่าวถึงศึกษาการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 สรุปความได้ว่า ชุมชนเมืองสงขลาทางฝั่งแหลมสนสมัยเริ่มแรกเกิดจากการรวบรวมผู้คนเข้าก่อตั้งเป็นชุมชนขึ้นที่ใกล้ ๆ วัดบ่อทรัพย์ และวัดสุวรรณคีรีในปัจจุบัน โดยขึ้นอยู่กับเมืองพัทลุงที่ชัยบุรี ต่อมาในปี พ.ศ. 2310 ได้โอนเมืองสงขลาไปขึ้นตรงต่อนครศรีธรรมราชจนถึงปี 2320 ได้แยกไปขึ้นกับธนบุรี และกรุงเทพฯ จนถึง พ.ศ. 2385 ได้ย้ายไปตั้งที่บ่อยางซึ่งเป็นสงขลาในปัจจุบัน ในด้านของสภาพสังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-24 เจ้าเมืองสงขลาเป็นชาวจีนที่มีพื้นเพบริเวณฝั่งแหลมสน ซึ่งชาวจีนเหล่านี้ได้เป็นเจ้าเมืองสืบต่อกันมาในลักษณะ “กินเมือง” และมีบทบาทในการค้าเป็นอย่างมาก จนทำให้เมืองสงขลากลายเป็นจุดศูนย์กลางของการค้าในกลุ่มทะเลสาบสงขลาและบริเวณใกล้เคียงสืบต่อมา

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 2535. หน้า 23 - 24

²สารูป ฤทธิ์ชู. “การพัฒนาเศรษฐกิจ : สังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 24,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ สงขลาศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา, 2535. หน้า 67.

2. พัฒนาการชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2439– พ.ศ.2503

การปฏิรูปการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการยกฐานะเมืองนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง ขึ้นเป็นมณฑลนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ.2439 ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ตลอดจนวัฒนธรรมด้านต่างๆ โดยที่ส่วนหนึ่งเป็นผลกระทบมาจากการที่ ส่วนกลางสามารถที่จะเข้ามามีบทบาทสูงขึ้นกว่าเดิมเป็นอย่างมาก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านที่ถูกกำหนดมาจากส่วนกลางและการต่อต้านที่เกิดขึ้นจากภายในชุมชน ดัง ที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้ ดังนี้

สงบ ส่องเมือง¹ วิจัยเรื่องท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้ โดยศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมต่างๆ ไปของภาคใต้ ทั้งในด้านสภาพภูมิศาสตร์ สังคม และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของภาคใต้โดยรวมก่อนมีการรวมชาติ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการรวมชาติ ขึ้น ตอนการรวมชาติตามระบบมณฑลเทศาภิบาลของมณฑลในภาคใต้ คือ มณฑลภูเก็ต มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลชุมพร และมณฑลปัตตานี และผลกระทบของการรวมชาติทั้งในด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจสังคม และด้านวัฒนธรรม ผลการวิจัยพบว่า ก่อนมีการรวมชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 ดินแดนภาคใต้แตกแยกเป็นบ้านเล็กเมืองน้อย เจ้าเมืองมีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองตามระบบกินเมือง ประชาชนแยกกันอยู่เป็นกลุ่มๆ ตามสังกัดมูลนาย มีความสัมพันธ์กับรัฐบาลกลางน้อยมาก จึงมีลักษณะท้องถิ่นนิยมสูง ในขณะที่เดียวกัน สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง ก็อยู่ในสภาพที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก จนกระทั่งถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ได้มีปัจจัยสำคัญ 2 ประการ ที่เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญและนำไปสู่การรวมชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 คือการอพยพเข้ามาของคนจีนและการคุกคามของตะวันตก ในการรวมชาติครั้งนี้ได้ส่งผลกระทบทั้งในทุกๆ ด้าน ในทางด้านเศรษฐกิจ แม้ระบบเศรษฐกิจจะยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพที่สืบเนื่องมาจากอดีต แต่การประชาชนต้องรับภาระในการส่งส่วย เสียภาษีอากร และค่าธรรมเนียมต่างๆ เพิ่มขึ้นหลายเท่า ในด้านการเมืองการปกครอง การเปลี่ยนแปลงทางการปกครองเป็นระบบมณฑลทำให้ส่วนกลางสามารถควบคุมหัวเมืองได้ใกล้ชิดขึ้น มี

¹สงบ ส่องเมือง. ท้องถิ่นนิยมกับปัญหาการรวมชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบที่มีต่อปัญหาการเมืองการปกครองปัจจุบัน : ศึกษาเฉพาะกรณีภาคใต้. 2525. 303 หน้า.

การแบ่งหน่วยการปกครองเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและทรัพยากรในท้องถิ่น โดยตรงยิ่งขึ้น ประชาชนเริ่มมีความผูกพันต่อรัฐ โดยตรงแทนที่จะผูกพันกับมูลนายตามระบบไพร่แต่เดิม

ชาลี ศิลปรัศมี¹ ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช ใน สมัยที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลตั้งแต่ปี พ.ศ.2453–2468 ผลการวิจัยพบว่า การรวมหัวเมืองต่างๆ ขึ้นเป็นมณฑลนครศรีธรรมราชในปี พ.ศ.2439 เป็นการจัดบ้านเมืองให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเพื่อเตรียมตัวเผชิญหน้ากับการคุกคามใดๆ ที่อาจมีมาจากอังกฤษ โดยในระยะแรกโปรดเกล้าให้แต่งตั้งพระยาสุขุมนัยวินิต (ปั้น สุขุม) และพระยาชลบุรานุรักษ์ (เจริญ จารุจินดา) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล ตามลำดับ แม้ทั้งสองท่านนี้จะสามารถปฏิบัติภารกิจบรรลุตามพระราชโบายหลายประการก็ตาม แต่ยังมีปัญหาขัดแย้งกับกลุ่มอำนาจเจ้าเมืองเก่าในหัวเมืองต่างๆ จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ดำรงตำแหน่งแทนในปี พ.ศ.2453 ซึ่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ทรงสามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้คล่องไปได้อย่างดี และสร้างความเจริญในด้านต่างๆ เช่น การพัฒนาระบบการสื่อสาร การสร้างถนนและทางรถไฟ ตลอดจนการจัดตั้งโรงเรียนระดับต่างๆ ตลอดจนช่วงเวลา 15 ปี ที่ทรงเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราชได้เจริญถึงจุดสุดยอดทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

3. สภาพเศรษฐกิจสังคมชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา

ในส่วนของเอกสารและผลงานการศึกษาวิจัยสภาพเศรษฐกิจสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยตรงยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย และจะเน้นศึกษาในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 และยุคปัจจุบันเสียมากกว่า ซึ่งการศึกษาในแง่มุมนี้จะมีทั้งที่เป็นการศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจในภาพรวมและเศรษฐกิจหมู่บ้าน ดังนี้

สงบ ส่องเมือง² ได้ศึกษาเกี่ยวกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเน้นในส่วนที่เป็นจังหวัดพัทลุงในปัจจุบันตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 -25

¹ ชาลี ศิลปรัศมี. การปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชภายใต้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมขุนลพบุรีราเมศวร์ (พ.ศ.2453–2468). 2529. 179 หน้า.

²สงบ ส่องเมือง. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจพัทลุง พุทธศตวรรษที่ 20–25,” ใน รายงานการสัมมนา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. 2531. หน้า 155–173.

ในประเด็นสำคัญ 3 ประเด็น คือ การเกิดทะเลสาบสงขลากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของพัทลุง พัทลุงในระบบเศรษฐกิจศักดินา และความเสื่อมโทรมของระบอบเศรษฐกิจศักดินาและปัญหาเศรษฐกิจใหม่ โดยเน้นกล่าวรายละเอียดในประเด็นพัทลุงในระบบเศรษฐกิจศักดินา ทั้งในด้านของเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งจะอยู่ในช่วงเวลาก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 และกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลังการปฏิรูปการปกครองมาจนถึงปัจจุบันโดยสังเขป เอกสารชิ้นนี้ช่วยให้สามารถมองเห็นพัฒนาการของเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างกว้างๆ ได้ต่อเนื่องสืบต่อจากผลงานวิจัยของขงยุทธ ชูแว่น ที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น และในส่วนของคุณปัจจุบัน สงบ ส่งเมือง¹ ได้ให้รายละเอียดเพิ่มขึ้นในบทความเรื่อง “สภาพเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” ซึ่งเน้นเสนอสภาพเศรษฐกิจสังคมบริเวณลุ่มทะเลสาบฝั่งตะวันตกในรอบทศวรรษก่อนปี พ.ศ.2536 อันเป็นช่วงที่ตกอยู่ในสภาพระยะผ่านที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ระบบเศรษฐกิจสังคมแบบยังชีพที่มีผลผลิตด้านเกษตรกรรมเป็นหลักอันมีความเพียงพอในตัวเองสูงมาอย่างยาวนานได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าอย่างเห็นได้ชัดเจนและเป็นช่วงเวลาของการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดในระบบเศรษฐกิจแบบการค้า โดยการย้ายแรงงานจากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่อย่างหาดใหญ่และสงขลาเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

นอกเหนือจากงานศึกษาภาพรวมที่กล่าวมาแล้ว ก็เริ่มมีผู้ให้ความสนใจที่จะศึกษาสภาพเศรษฐกิจในระดับชุมชนหมู่บ้านบ้างแล้ว ดังนี้

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา² ศึกษาวิจัยเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต โดยมุ่งศึกษาลักษณะและวิวัฒนาการของเศรษฐกิจของหมู่บ้านไทยตั้งแต่อดีตจนกระทั่งความเปลี่ยนแปลงที่สืบเนื่องจากการเข้ามาของระบบทุนนิยมในปี ค.ศ.1932 ซึ่งผู้วิจัยพบว่าเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตเป็นเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ ผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เอง คงอยู่และผลิตซ้ำได้ด้วยตัวเองโดยไม่ต้องพึ่งโลกภายนอก และมีความเพียงพอในตนเอง ในด้านความสัมพันธ์ทางการผลิต เป็นชุมชนขนาดเล็กที่มีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันและกันและต้องพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

¹สงบ ส่งเมือง. “สภาพเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา,” ใน เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2536. 35 หน้า.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. 2540. 137 หน้า.

จากภายนอกหมู่บ้าน ทั้งที่สืบเนื่องมาจากการพัฒนาของรัฐและการเกิดของระบบทุนนิยม ระบบเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านก็ยังคงเปลี่ยนแปลงไปไม่มากนัก เพราะชาวบ้านมักจะต่อต้านรัฐและระบบทุนนิยม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากลักษณะ 3 ประการ คือ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ลักษณะของชุมชนหมู่บ้านที่มีความมั่นคง และลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่มุ่งเข้าไปเอาผลประโยชน์จากชาวบ้านเป็นหลัก ในส่วนของเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ ผู้วิจัยพบว่าลักษณะโดยทั่วไปไม่แตกต่างไปจากภาคอื่นๆ จะแตกต่างกันก็เฉพาะในด้านของผลผลิตที่แตกต่างกันตามสภาพภูมิศาสตร์มากกว่าจะอย่างไรก็ตาม งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการเสนอภาพของเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยโดยทั่วไปอย่างกว้างๆ เท่านั้น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์¹ ได้ศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต ในประเด็นสำคัญ 4 ประเด็น คือ ประเด็นการผลิต ความสำคัญทางการผลิตและวัฒนธรรมของหมู่บ้าน การแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ และ ความเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน ซึ่งผลการวิจัยพบว่า เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีตมี 3 ลักษณะสำคัญ คือ ลักษณะแรก สภาพเศรษฐกิจหมู่บ้านมีความสามารถเลี้ยงตัวเองได้โดยมีพื้นฐานจากทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทั้งการปลูกข้าว ทอผ้า และหาอาหารจากธรรมชาติ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชนเป็นเครือข่าย ทำให้แต่ละชุมชนมีความเพียงพอยิ่งขึ้น ลักษณะที่สอง เศรษฐกิจหมู่บ้านมีน้ำใจเป็นลักษณะพื้นฐาน ทำให้สถาบันหมู่บ้านมีเสถียรภาพคงตัวอยู่ได้ตลอดมา และลักษณะที่สาม เศรษฐกิจหมู่บ้านสามารถดำรงอยู่ได้โดยปราศจากอำนาจรัฐและมีความปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่โดยปราศจากอำนาจรัฐ

ศรินทร์ นุญโสธรสถิตย์² ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ.2398 พบว่า ภายหลังสนธิสัญญาบาวริง ลักษณะการผลิตในชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกยังคงสภาพเหมือนก่อนมีสนธิสัญญาบาวริง กล่าวคือ จาก

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. 2540. 144 หน้า.

²ศรินทร์ นุญโสธรสถิตย์. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชนบทภาคใต้ฝั่งตะวันออกภายหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ.2398,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชครั้งที่ 2 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมของนครศรีธรรมราช. 2526. หน้า 239-243.

สภาพทางภูมิศาสตร์ทำให้ชาวภาคใต้มีการประกอบอาชีพหลายประเภท เช่น การทำนา ทำสวน จับปลา หาแร่ โดยมีลักษณะการผลิตที่สำคัญ คือ ใช้แรงงานในการผลิตเป็นหลัก เครื่องมือที่ใช้ในการผลิตก็จะเป็นเครื่องมือที่มีส่วนประกอบแบบง่ายๆ เป็นการผลิตแบบพอเพียงเพื่อการยังชีพ อิทธิพลของระบบทุนนิยมที่เข้าไปกระทบหมู่บ้านยังคงเป็นไปอย่างเชื่องช้ามาก

ยงยุทธ ชูแว่น¹ ได้ศึกษาถึงลักษณะทางด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พบว่าสภาพสังคมชาวนาในสมัยอยุธยา มี 2 สถานะสำคัญ คือ มีฐานะเป็นไพร่สัมพันธ์อยู่กับระบบการปกครองท้องถิ่น และกลุ่มที่เป็นข้าพระหรือเลกวัดซึ่งมีความสัมพันธ์กับสถาบันสงฆ์ที่ทางราชธานีสถาปนาขึ้นมา และสภาพสังคมเช่นนี้ได้เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในสมัยรัตนโกสินทร์เมื่ออำนาจทางการเมืองการปกครองของราชธานีมีมากขึ้น ในทางด้านเศรษฐกิจ ในสมัยอยุธยาชุมชนชาวนาที่สังกัดระบบไพร่จะมีระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ และแบบ “สวนสาอากร” ในขณะที่ชาวนาที่เป็นข้าพระหรือเลกวัดก็จะเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจวัด ครั้นถึงปลายสมัยอยุธยาและช่วงรัตนโกสินทร์ ระบบเศรษฐกิจแบบ “สวนสาอากร” มีความเข้มข้นมากขึ้นในขณะที่เศรษฐกิจวัดลดลง ครั้นราวสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน

สารูป ฤทธิ์ชู² ได้ศึกษาเกี่ยวกับการค้าและสังคมเฉพาะในส่วน of ชุมชนเมืองสงขลาในช่วงเวลาเดียวกับงานวิจัยของยงยุทธ ชูแว่น ได้แสดงให้เห็นความสำคัญของเมืองสงขลาในฐานะที่เป็นศูนย์กลางทางการค้าและมีความสัมพันธ์กับดินแดนลุ่มทะเลสาบส่วนอื่นๆ ในฐานะที่ดินแดนเหล่านั้นเป็นแหล่งผลิตสินค้าประเภทต่างๆ ป้อนให้กับเมืองสงขลา

เอกสารและงานวิจัยเหล่านี้จะสามารถช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ และลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่อดีตจน

¹ยงยุทธ ชูแว่น. “ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์,” ใน เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัทธศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา. 2536. 23 หน้า.

²สารูป ฤทธิ์ชู. “การพัฒนาเศรษฐกิจ : สังคมและการค้าของเมืองสงขลาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 24,” ใน การสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา 2535. หน้า 65-81.

ถึงระยะเวลาที่ศึกษาวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาครั้งนี้ทั้งในส่วนของการศึกษาบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการสร้างและเสถียรภาพของวัฒนธรรมในยุคการพิมพ์ ตลอดจนใช้เป็นประโยชน์ในการศึกษาวิเคราะห์และตีความภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจและสังคมที่ปรากฏในงานวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาด้วย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรม

งานวิจัยที่เน้นศึกษาเกี่ยวกับภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรมโดยตรงยังคงปรากฏน้อยมาก ทั้งนี้โดยทั่วไปแล้วจะมุ่งศึกษาเชิงสังคมและวัฒนธรรมมากกว่า โดยที่ประเด็นภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมจะเป็นเพียงประเด็นย่อยๆ ของการศึกษาเชิงสังคมเท่านั้น เท่าที่สามารถสำรวจได้ งานศึกษาในแง่มุมนี้โดยตรงในส่วนที่เป็นการศึกษาวรรณกรรมไทยโดยทั่วไป มีผลงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และของ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และ วิพุธ โสภวงศ์ ซึ่งมีผลการศึกษาดังนี้

นิธิ เอียวศรีวงศ์¹ ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจสังคมซึ่งปรากฏในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเน้นวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในงานวรรณกรรมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เพื่อค้นหาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์จากข้อมูลประเภทวรรณกรรม พบว่าด้วยบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เศรษฐกิจแบบส่งออกได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ได้ส่งผลให้ชนชั้นนำของประเทศมีลักษณะเป็นกระฎุมพี ทำให้จารีตทางวรรณกรรมที่สืบทอดต่อมาจากสมัยอยุธยาคลอนคลายลง จารีตทางวรรณกรรมของประชาชนได้เข้าสู่ราชสำนักมากขึ้นตามลำดับ อันเป็นพัฒนาการของวรรณกรรมของชนชั้นสูงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีการพัฒนารูปแบบใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของตนเอง อันแตกต่างไปจากสมัยอยุธยาอย่างเห็นได้ชัด และมีการรับเอาจารีตทางวรรณกรรมของต่างชาติมาใช้ด้วย นอกจากนี้นิธิ เอียวศรีวงศ์² ได้ชี้ให้เห็นถึงโลกทรรศน์ ค่านิยม และอุดมคติของ

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ใน ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. 2527. หน้า 1-234.

² นิธิ เอียวศรีวงศ์. “สุนทรภู่ : มหากวีกระฎุมพี,” ใน ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. 2527 หน้า 235-297.

กระดุมพีที่สะท้อนอยู่ในผลงานของสุนทรภู่ ในบทความเรื่อง “สุนทรภู่ : มหากวีกระดุมพี” อันเป็นผลให้วรรณกรรมของสุนทรภู่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางในท่ามกลางบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองไปเป็นเศรษฐกิจแบบการค้าและส่งออกที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา และยิ่งได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นในยุคที่ธุรกิจการพิมพ์มีความเจริญก้าวหน้านับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และวิพุธ โสภวงศ์¹ ศึกษา “ภาพชีวิตเศรษฐกิจไทยจากนิราศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” โดยศึกษาจากผลงานนิราศของสุนทรภู่ นายมี และมหาฤกษ์ พบว่าในบริบททางเศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการปูพื้นฐานความเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจแบบพอยังชีพหรือแบบพึ่งตนเองไปสู่เศรษฐกิจแบบเงินตรา นิราศหลายเรื่องได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยที่ภาวะดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพทางการเกษตร ประมง การค้าขาย ตลอดจนอุตสาหกรรมขนาดเล็ก ซึ่งภาพสะท้อนเหล่านี้อาจใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาประวัติศาสตร์ได้ แต่ผู้เขียนก็ได้มีข้อเสนอแนะว่าจะต้องใช้อย่างระมัดระวังโดยการนำไปเปรียบเทียบกับตรวจสอบกับหลักฐานอื่นด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ด้วย

ในส่วนของการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ แม้จะมีการกล่าวไว้บ้างในผลงานวิจัยหลายๆ เรื่อง แต่ก็ไม่ได้เป็นประเด็นสำคัญในการศึกษา ในที่นี้จึงขอกล่าวเฉพาะเอกสารที่มีประเด็นศึกษาที่เกี่ยวข้องกับภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมจากวรรณกรรมท้องถิ่นโดยตรง ดังนี้

นิธิ เอียวศรีวงศ์² ศึกษาเรื่อง คติเกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทยจากวรรณกรรมปักษ์ใต้ โดยมุ่งศึกษาภาพความสัมพันธ์ทางสังคม หน้าที่ของรัฐ กษัตริย์ และประชาชนจากวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ซึ่งมีกำเนิดมาจากจารึกของ “วัฒนธรรมราชภัฏ” จากการศึกษาพบว่า รัฐตามคติของประชาชนเป็นชุมชนทางการเมืองซึ่งสถาปนาอำนาจอธิปไตยของตนเอง รัฐจะ

¹ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และวิพุธ โสภวงศ์. “ภาพชีวิตเศรษฐกิจไทยจากนิราศสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น,” วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช, 7 (2) : 36–57 ; พฤษภาคม – สิงหาคม 2537.

²นิธิ เอียวศรีวงศ์. “คติเกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทยจากวรรณกรรมปักษ์ใต้,” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีนครศรีธรรมราช ชุดที่ 3 ประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช จากภาษาและวรรณกรรม, 2526. หน้า 63–87.

ดำรงอยู่เพื่อการผลิตเพื่อดำรงชีพ ลักษณะของรัฐจะเป็นรัฐที่มีขนาดเล็กทั้งในแง่ภูมิศาสตร์ ประชากร และความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งส่วนใหญ่มีรากฐานมาจากความสัมพันธ์ระหว่าง บุคคล รัฐตามคติของประชาชนจึงมีความเสมอภาคทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจค่อนข้างสูง

จารี กาลดิษฐ์ ทิพยรัตน์¹ เรื่อง การศึกษาปัญหาสังคมชนบทภาคใต้ที่ปรากฏใน เรื่องสั้นไทย ซึ่งตีพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ.2516–2519 ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาปัญหาสังคม ชนบทภาคใต้ที่ปรากฏในเรื่องสั้นซึ่งตีพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ.2516–2529 ในด้านกลวิธีนำเสนอ ปัญหาสังคมและปัญหาสังคมชนบทภาคใต้ที่ปรากฏในเรื่องสั้นไทย จากเรื่องสั้นซึ่งตีพิมพ์ ในช่วงดังกล่าวจำนวน 72 เรื่อง ผลการศึกษาปรากฏว่า กลวิธีการนำเสนอปัญหาสังคม ชนบทภาคใต้ที่ปรากฏในเรื่องสั้นไทย ซึ่งตีพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ.2516–2529 นั้นแยกได้ 4 ลักษณะ คือ กลวิธีการนำเสนอปัญหาสังคมโดยการสร้างโครง โดยการสร้างฉากและ โดย การสร้างตัวละคร และโดยการกำหนดมุมมอง ส่วนปัญหาสังคมชนบทภาคใต้ที่ปรากฏใน เรื่องสั้นแยกศึกษาได้ 3 ด้าน คือ ปัญหาด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นผลให้ผู้คนในชนบทภาคใต้ต้อง ประสบกับความเดือดร้อน ได้แก่ ปัญหาความยากจน ปัญหาการเอาเปรียบของนายทุน ปัญหาจากภัยธรรมชาติ ปัญหาจากการเพิ่มของประชากร และความเจริญทางด้าน เทคโนโลยี ปัญหาไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง และปัญหาสินค้าราคาแพง ปัญหาด้าน สังคม เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ทั่วไป ได้แก่ ปัญหาความไม่ปลอดภัยใน ชีวิตและทรัพย์สิน ปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาเกี่ยวกับค่านิยมและความเชื่อ ปัญหาเกี่ยวกับ เส้นทางการคมนาคม ปัญหาด้านการศึกษา ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า ปัญหาการพนัน และปัญหาจากโรงงานอุตสาหกรรม ปัญหาด้านสุดท้ายคือ ปัญหาด้านการเมือง ได้แก่ ปัญหาที่สืบเนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและนักการเมือง ชนกลุ่มน้อย และผู้ก่อการร้าย คอมมิวนิสต์

เอกสารและงานวิจัยเหล่านี้ ในส่วนแรกที่เป็นการศึกษาจากวรรณกรรมไทยโดยทั่วไปจะเป็นประโยชน์ทั้งในแง่ของการนำเอากรอบแนวคิดและวิธีการศึกษามาใช้เป็นกรอบ แนวคิดและแนวทางในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ตลอดจนสามารถนำผลการศึกษามาใช้เพื่อการ วิเคราะห์ตีความในการวิจัยครั้งนี้ได้ด้วย ในส่วนของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

¹จารี กาลดิษฐ์ ทิพยรัตน์. การศึกษาปัญหาสังคมชนบทภาคใต้ที่ปรากฏในเรื่อง สั้นไทย ซึ่งตีพิมพ์ในช่วงปี พ.ศ.2516–2519. 2532. 320 หน้า

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ผลงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งในแง่ของแนวคิดและวิธีการศึกษาตีความวรรณกรรมโดยมุมมองของนักประวัติศาสตร์ ในขณะที่ผลงานของจารี กาลศิษฐ์ ทิพย์รัตน์ จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาทั้งในแง่ของแนวทางในการศึกษาและการนำเอาผลของการศึกษาวิจัยนี้ไปใช้เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมในบริบทของสังคมในช่วงเวลาที่สืบเนื่องจากการศึกษาในครั้งนี้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาวิจัย

เอกสารและงานวิจัยที่ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาวิจัย ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยนำมาใช้เป็นกรอบความคิดและแนวทางในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สามารถแยกกล่าว 2 ประเด็น คือ เอกสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาวรรณกรรมเชิงสังคม ซึ่งผู้วิจัยใช้เป็นกรอบแนวคิดหลัก กับเอกสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดในการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนหมู่บ้าน อันเป็นกรอบแนวคิดสำหรับการวิเคราะห์ ตีความ และทำความเข้าใจภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม โดยจะกล่าวในรายละเอียดแต่ละประเด็น ดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่ให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษา

วรรณกรรมเชิงสังคม

วรรณกรรมย่อมมีความสัมพันธ์กับสังคม ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมเป็นผลผลิตของสังคมและเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม ทฤษฎีการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงสังคมที่เด่นชัดและเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป คือ ทฤษฎีที่มีรากฐานมาจากความคิดของคาร์ล มาร์กซ์ ซึ่งนพพร สุวรรณพานิช¹ ได้ประมวลแนวคิดและทฤษฎีของนักวิจารณ์แนวมาร์กซ์สมัยตะวันตกไว้ในบทความที่ชื่อ “มิติที่สามของวรรณคดี” สรุปความได้ว่า การศึกษาในแนวนี้นี้เริ่มต้นด้วยความตระหนักว่าความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมเป็นสิ่งสำคัญ การสืบค้นหาสัมพันธ์ภาพระหว่างวรรณกรรมกับสังคมจะทำให้เกิดความสมารถที่จะตอบสนองต่องานศิลปในด้านสุนทรียะได้อย่างลึกซึ้ง การวิจารณ์ในแนวนี้นี้จึงต้องเกี่ยวพันกับความพยายามที่จะเข้า

¹นพพร สุวรรณพานิช. “มิติที่สามของวรรณคดี,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 7 (11): 41–47 ;กรกฎาคม 2516.

ใจวรรณกรรมในฐานะที่เป็นสื่อกลางและเป็นการแสดงออกในสังคม Hippolite Taine นักวิจารณ์วรรณกรรมชาวฝรั่งเศส เห็นว่า วรรณคดีเป็นผลลัพธ์ของยุคสมัย เชื้อชาติ และสื่อกลางทางความหมาย จึงเน้นศึกษาวิจารณ์โดยการนำเอาผลงานวรรณคดีมาศึกษาโดยใช้วิธีการเช่นเดียวกับการศึกษาวิชาฟิสิกส์และธรรมชาติ แต่จุดอ่อนของ Taine ในทัศนะของนักวิจารณ์คนอื่นๆ คือ การลดคุณค่าของวรรณกรรมลงมาเป็นเพียงภาพย่อของสังคม โดยถือว่าสังคมเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดวรรณกรรม จนลืมนึกไปว่า ความเกี่ยวเนื่องกันของระหว่างสองสิ่งนี้ จะต้องเคียงคู่กันไป เป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ ส่วนคาร์ล มาร์กซ¹ ได้ให้ความสำคัญแก่การศึกษาวรรณกรรมในแง่ของปัจจัยทางเศรษฐกิจ และบทบาทชนชั้นในสังคม ต่อมา Lucien Goldman ก็ได้นำความคิดของมาร์กซ์ประสมประสานกับแนวคิดทฤษฎี Structuralism ให้ความอธิบายที่เด่นชัดขึ้น กล่าวคือ Goldman มองวรรณกรรมกับสังคมในฐานะที่เป็นสิ่งเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ ซึ่งจะเข้าใจได้ก็ต่อเมื่อวิเคราะห์แบบภาพทั้งภาพ โดยพิจารณาส่วนต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นภาพว่ามีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างไร Goldman ให้ความสำคัญแก่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในเนื้อหาของวรรณกรรมในฐานะที่เป็นผลลัพธ์ของการยึดถือโลกทัศน์ภายนอกในสังคมหรือในกลุ่มหนึ่งของสังคม นอกจากนี้ สดองคัล นักเขียนนักวิจารณ์ชาวฝรั่งเศสอีกคนหนึ่ง ได้กล่าวว่า วรรณกรรมเปรียบเสมือนกระจกเงา อันหมายถึงว่า วรรณกรรมเป็นเครื่องฉายให้เห็นแง่มุมต่างๆ ภายในโครงสร้างของสังคม หรือส่วนใดส่วนหนึ่งที่สัมพันธ์กับส่วนอื่นๆ เป็นความพยายามที่จะศึกษามิติที่สามของวรรณกรรมเพื่อให้ทราบซึ่งหรือได้รับความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวเบื้องหลังของงานได้เด่นชัดขึ้น

ตรีศิลป์ บุญขจร¹ กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม สรุปความได้ว่ามีความสัมพันธ์ 3 ลักษณะด้วยกัน คือ สังคมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรม วรรณกรรมสะท้อนภาพสังคม และวรรณกรรมมีอิทธิพลต่อสังคม แต่ผู้วิจัยเห็นว่า ในประเด็นของอิทธิพลของสังคมที่มีต่อวรรณกรรม และอิทธิพลของวรรณกรรมที่มีต่อสังคมมีลักษณะที่เป็นปฏิสัมพันธ์กันจึงเห็นสมควรอธิบายรวมกัน จึงแยกกล่าวถึงรายละเอียดของความสัมพัทธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมที่นำมาเป็นกรอบความคิดในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็น 2 ประเด็น คือ กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางสังคม และภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรม

¹ ตรีศิลป์ บุญขจร. นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ.2475-2500). 2542. หน้า 6-8.

1.1 กระบวนการสร้างสรรค์วรรณกรรมกับบริบททางสังคม

โดยที่กวีหรือนักเขียนคือสมาชิกของสังคม มีชีวิตและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสังคม ดังนั้นในการสร้างสรรค์ผลงานการประพันธ์ สังคมจึงย่อมมีอิทธิพลต่อกวีหรือนักเขียน ไม่ว่าจะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม ดังที่วิทย์ ศิวะศรียานนท์¹ ได้กล่าวไว้สรุปความได้ว่า กวีหรือนักประพันธ์ผู้สร้างสรรค์งานวรรณกรรมคือหน่วยหนึ่งของสังคมในยุคสมัยนั้นๆ สภาพเศรษฐกิจสังคมในยุคสมัยที่ผู้ประพันธ์มีชีวิตอยู่ตลอดจนแบบฉบับทางการประพันธ์ที่นิยมในยุคสมัยนั้นจึงมีอิทธิพลต่อกวีหรือนักประพันธ์ โดยมีอาจที่จะหลีกเลี่ยงได้ ดังนั้นวรรณกรรมจึงไม่ใช่เป็นเพียงการแสดงความคิด ความเห็น ความรู้สึกของผู้แต่งออกมาตามอำเภอใจไม่ หากเป็นการแสดงความรู้สึกของตนให้สพอารมณ์ผู้อื่น และ วรรณกรรมจึงไม่ใช่เป็นเพียงการแสดงออก (expression) เท่านั้น แต่ยังเป็นการติดต่อ (communication) อีกด้วย

จะอย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวรรณกรรมเชิงสังคมของนักวรรณคดีย่อมมิใช่การค้นหาข้อมูลหรือความรู้ทางสังคมจากวรรณกรรม แต่เป็นการศึกษาสังคมเพื่อให้เกิดความเข้าใจวรรณกรรมได้ดียิ่งขึ้น ดังที่ เจตนา นาควัชระ ได้กล่าวถึงการศึกษาริบทของวรรณกรรมว่า “การนำเอาบริบทของวรรณกรรมมาใช้ในการประเมินค่าที่ได้ผลที่สุดก็คงจะต้องเป็นไปด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ... นั่นก็คือการศึกษาริบทในมิติของประวัติศาสตร์ เพื่อที่จะช่วยให้เราได้เข้าถึงความหมายและคุณค่าของตัวงาน หมายความว่า ความรู้เกี่ยวกับบริบทเป็นตัวสนับสนุนความชื่นชมที่เราอาจมีได้กับตัววรรณกรรม”²

นอกจากนี้ ดวงมน จิตรจำนงค์³ ได้กล่าวถึงการศึกษความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมหรือตัวบทกับบริบทสอดคล้องกับคำกล่าวข้างต้น สรุปความได้ว่า เมื่อวรรณกรรมเป็นการสื่อสาร ในการศึกษาวรรณกรรมจึงจำเป็นต้องคำนึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับบริบทด้วย โดยเฉพาะบริบททางวัฒนธรรมอันหมายรวมถึงขนบ สถาบันทางสังคม และเศรษฐกิจที่เป็นบริบทแวดล้อมบริบทของการส่งสารอีกทีหนึ่ง การศึกษา

¹วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. 2531. หน้า 96–104.

²เจตนา นาควัชระ. แนวทางการประเมินคุณค่าวรรณคดีในวรรณคดีวิจารณ์เยอรมัน ฝรั่งเศส และอังกฤษ – อเมริกัน ในศตวรรษที่ 20. 2539. หน้า 249.

³ดวงมน จิตรจำนงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. 2540. หน้า 11.

ความสัมพันธ์ระหว่างตัวบทกับบริบททางสังคมนับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการเข้าถึงตัวงานวรรณกรรม และช่วยให้สามารถวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของงานแต่ละชิ้น แต่ละสังคม และแต่ละยุคสมัยได้ดียิ่งขึ้น ในการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการสร้างเสพวรรณคดีกับบริบททางวัฒนธรรมจากอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดวงมน จิตรจันทน์¹ ได้ชี้ให้เห็นถึงบริบททางวัฒนธรรมอันหมายรวมถึงขนบประเพณีทางวรรณกรรม สถาบันทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมในประเด็นสำคัญ ได้แก่ วรรณคดีผูกพันกับการละเล่นของประชาชน วรรณคดีมูลนายและวรรณคดีไพร่ วรรณคดีลายลักษณ์กับ “การเกลากล่อน” และการสร้างกุศล อิทธิพลวัฒนธรรมต่างประเทศกับวรรณคดีลายลักษณ์ พัฒนาการของฉันทลักษณ์ และสถานของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากแนวคิดและทฤษฎีของดวงมน จิตรจันทน์ ดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า บริบททางสังคมของวรรณกรรมน่าจะประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ คือ ส่วนที่เป็นขนบประเพณีในการสร้างเสพวรรณกรรมในยุคสมัยที่นักประพันธ์นั้นๆ มีชีวิตอยู่ กับส่วนที่เป็นสภาพเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมที่ผู้ประพันธ์ได้รับรู้หรือมีประสบการณ์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสุธา ศาสตรี² ที่ได้กล่าวถึงแนวในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับสังคมสรุปความได้ว่า เริ่มด้วยการพิจารณาว่าผู้แต่งคือใคร มีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมอย่างไร และต้องการสื่อสารสิ่งใดต่อสังคม โดยในส่วนของผู้แต่งจะต้องพิจารณาว่าทั้งในแง่ของ อิทธิพลของสังคมที่มีต่อผู้แต่ง และบทบาทของผู้แต่งที่มีต่อสังคม ในส่วนของสังคมของผู้แต่ง ให้พิจารณาผลกระทบของสังคมที่มีต่อวรรณกรรม 2 ประการ คือ บรรยายภาพในประเพณีวรรณกรรมหรือขนบประเพณีทางวรรณกรรมและแรงกระตุ้นจากสังคมซึ่งแบ่งย่อยออกได้เป็น 2 ด้าน คือ ลักษณะของผู้อ่านหรือผู้เสพวรรณกรรมกับสภาพของสังคมซึ่งกระตุ้นให้มีการแต่งวรรณกรรม

ในแง่ของอิทธิพลของสังคมที่มีต่อการสร้างสรรค์งานวรรณกรรม ตรีศิลปี บุญขจร³ ได้กล่าวไว้สรุปความได้ว่า กวีหรือนักเขียนอยู่ในสังคมย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคมทั้งด้านวัฒนธรรม ขนบประเพณี ศาสนา ปรัชญาและการเมือง ซึ่งสภาพของปัจจัยเหล่านี้จะเป็น

¹ดวงมน จิตรจันทน์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. 2540. หน้า 15-66.

²สุธา ศาสตรี. วรรณคดีเปรียบเทียบ. 2525. หน้า 130-139.

³ตรีศิลปี บุญขจร. นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ.2475-2500). 2542. หน้า 6.

สิ่งที่กำหนดโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของนักเขียน นักเขียนจึงเสนอเรื่องราววรรณกรรมด้วย อิทธิพลของสังคม สภาพเศรษฐกิจและการเมือง นอกจากนั้นสังคมอาจมีอิทธิพลที่ทำให้ นักเขียนผลิตวรรณกรรมตามแนวโน้มของเศรษฐกิจและการเมืองในขณะนั้นอีกด้วย ในการ พิจารณาอิทธิพลของสังคมที่มีต่อนักเขียน ควรให้ความสนใจว่านักเขียนได้รับอิทธิพลจาก สังคมอย่างไรและนักเขียนมีท่าทีสนองตอบต่ออิทธิพลเหล่านั้นอย่างไรบ้าง

ในประเด็นเดียวกันนี้ ยุพร แสงทักษิณ¹ ได้กล่าวไว้ในทำนองเดียวกัน สรุปความ ได้ว่า วรรณกรรมมิได้เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ แต่จะต้องมีบ่อเกิดซึ่งได้แก่วัตถุดิบ และมีผู้ ผลิตซึ่งได้แก่นักประพันธ์ ดังนั้น สังคมย่อมจะมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมหรือนักประพันธ์ใน ด้านที่ว่า เป็นแหล่งกำเนิดของเนื้อหา ในขณะที่เดียวกันก็ยังคงเป็นตัวกำหนดรูปแบบของ วรรณกรรมนั้นๆ ให้สอดคล้องกลมกลืนกับเนื้อหาด้วยโดยปริยาย ไม่ว่าจะเป็นในด้านกลวิธีการ นำเสนอหรือภาษาที่ใช้

เมื่อกวีหรือนักเขียนสร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรม ผลงานของเขาย่อมเผยแพร่ไป สู่สาธารณชน เรื่องราว ความคิด ทัศนะ อุดมการณ์ ตลอดจนภาพสะท้อนทางสังคมที่ปรากฏ อยู่ในวรรณกรรมชิ้นนั้นๆ ถูกสื่อไปยังผู้เสพวรรณกรรม วรรณกรรมเหล่านั้นจึงอาจมีอิทธิ พลต่อผู้อ่านและสังคมในระดับหนึ่ง ซึ่งอิทธิพลดังกล่าวนี้ ตรีศิลปี บุญขจร² มีความเห็นว่า อิทธิพลที่นี้อาจเป็นไปได้ทั้งในด้านอิทธิพลภายนอก หรือการกระทำตามอย่างวรรณกรรม และอิทธิพลภายในคืออิทธิพลทางความคิด การสร้างค่านิยมและความรู้สึกนึกคิด นอกจากนี้ นั้นในส่วนของนักเขียน นักเขียนจึงมีบทบาทในฐานะผู้นำทางความคิดของสังคม และผู้นำ ทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง

นักวิจารณ์วรรณกรรมและนักเขียนที่ยึดถือแนวคิดการวิจารณ์วรรณกรรมเชิง สังคมของมาร์กซิสต์เป็นแนวทางในการวิจารณ์และสร้างสรรค์ผลงานจะให้ความสำคัญต่อ อิทธิพลของวรรณกรรมต่อสังคมอย่างสูง และเห็นว่าวรรณกรรมมีอิทธิพลที่จะก่อให้เกิด ความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในสังคมได้ ดังที่ทีปกร หรือ จิตร ภูมิศักดิ์ กล่าวไว้ในบท ความ “ศิลปะเพื่อประชาชน” ตอนหนึ่งว่า

ศิลปะที่ส่งผลสะท้อนออกไปทำให้ประชาชนหลงละเมอเพื่อฝันไปกับความ เกษมสำราญแบบเอาตัวรอด, ชักจูงให้ประชาชนละเลยแกละลิมสภาพความเป็น

¹ยุพร แสงทักษิณ. วรรณคดีการเมืองเรื่องสามกรุง. 2538. หน้า 1-5.

²ตรีศิลปี บุญขจร. นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ.2475-2500). 2542. หน้า 7.

จริงในสังคม, มอมเมาให้ประชาชนไร้สำนึกในฐานะทางสังคม (Social Consciousness), ไม่เป็นสัญลักษณ์อันแสดงถึงการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ และไม่มีพลังอันช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์และพัฒนาเคลื่อนไหวไปสู่สภาพที่ดีกว่าของชีวิต...

ศิลป(วรรณกรรม)ที่ส่งผลกระทบออกไปทำให้ประชาชนยึดมั่นอยู่กับความเป็นจริงของชีวิต, กระชับประชาชนให้สนิทแน่นอยู่กับสภาพความเป็นจริงของสังคม, นำประชาชนให้เกิดความสำนึกในฐานะทางสังคม, เป็นสัญลักษณ์อันแสดงถึงการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ และมีพลังช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์และความเคลื่อนไหวพัฒนาไปสู่สภาพที่ดีกว่าของชีวิต¹

จะอย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดของการศึกษาวิจัยนี้ ผู้ศึกษาไม่สามารถที่จะศึกษาถึงอิทธิพลของวรรณกรรมที่มีต่อสังคมโดยตรงได้ จึงเน้นที่จะนำเอาการศึกษาที่เกี่ยวกับกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมในสังคมมาเป็นเครื่องมือในการตีความเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจถึงอิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีต่อชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาเท่านั้น

1.2 ภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรม

ชลธิรา กลัดอยู่² ได้กล่าวถึงการสะท้อนภาพสังคมของวรรณกรรม สรุปความได้ว่า นอกจากวรรณกรรมจะแต่งขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อสนองความต้องการทางอารมณ์ส่วนตัวแล้ว จะโดยที่ผู้แต่งจะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม วรรณกรรมจะเป็นภาพสะท้อนทางสังคมด้วย ทำให้วรรณกรรมมีพันธกิจพื้นฐานอย่างแน่ชัดสองระดับ คือ ระดับสนองอารมณ์ส่วนตัว และระดับสะท้อนสังคมโดยไม่เจตนา และนอกจากนั้นแล้วอาจมีนักเขียนบางคนบางกลุ่มที่มีเจตนาที่จะสะท้อนภาพสังคมด้วย ทำให้ผลงานวรรณกรรมเหล่านั้นมีพันธกิจเพิ่มขึ้นอีกสองระดับ คือ ระดับการเสนอภาพสังคมโดยเจตนา และระดับการสนับสนุนหรือสร้างอุดมการณ์ ซึ่งเป็นชั้นอุดมคติ

ส่วนตรีศิลป์ บุญขจร³ กล่าวถึงลักษณะของการสะท้อนภาพสังคมใน

¹จิตร ภูมิศักดิ์.. ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน. โดยทิปกร (นามแฝง). 2540.

หน้า 31.

²ชลธิรา กลัดอยู่. “บทนำเสนอ.” ใน สองไทย. 2518 ไม่มีเลขหน้า.

³ตรีศิลป์ บุญขจร. นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ.2475-2500). 2542. หน้า 5-6.

วรรณกรรม สรุปความได้ว่า การสะท้อนภาพสังคมมิใช่เป็นบันทึกประวัติศาสตร์ แต่เป็นภาพสะท้อนประสบการณ์ของผู้เขียนและเหตุการณ์ส่วนหนึ่งของสังคม ซึ่งอาจสะท้อนทั้งในด้านที่เป็นรูปธรรมอันหมายถึงเหตุการณ์ทั่วไปที่เกิดขึ้นในสังคม และในค่านามธรรมซึ่งหมายถึงค่านิยมในชีวิตจิตใจของคนในสังคม ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียนหรือที่ Raymond Williams เรียกว่า “โครงสร้างของความรู้สึก” ดังนั้นวรรณกรรมจึงเป็นการตอบสนองทั้งทางด้านการกระทำและความคิดของมนุษย์ต่อสังคม ในการพิจารณาวรรณกรรมในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนของสังคมจึงควรให้ความสำคัญกับตัววรรณกรรม และกลวิธีในการเสนออุดมการณ์ที่อาจปรากฏในวรรณกรรมชิ้นนั้นๆ ด้วย รวมทั้งจะต้องตระหนักอยู่เสมอว่าภาพสังคมในวรรณคดีนั้นมีลักษณะเหมือนภาพสะท้อนในกระจกเงา ซึ่งสะท้อนความจริงบางส่วนและเป็นสิ่งที่ผู้แต่งเสริมแต่งอีกส่วน หาใช่ภาพความจริงทั้งหมดไม่

เสนีย์ เสาวพงศ์¹ ได้กล่าวถึงการประพันธ์กับสังคม สรุปความได้ว่า การประพันธ์หรือวรรณคดีเป็นการแสดงออกซึ่งสภาพ ความคิด และความรู้สึกของประชาชนด้วยศิลปะทางภาษาอย่างมีชีวิต เป็นการสะท้อนชีวิตโดยส่วนรวมอันหมายถึงการสะท้อนชีวิตมนุษย์ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างสลับซับซ้อนต่อสังคมและธรรมชาติ วรรณคดีจึงมีส่วนแตกต่างไปจากวิทยาการอื่นในแง่ที่ว่า วิทยาการต่างๆ เป็นการศึกษาและให้ความเข้าใจเรื่องชีวิตมนุษย์ แต่เพียงด้านหนึ่งด้านใดโดยเฉพาะ ในขณะที่วรรณคดีหรือนักประพันธ์จะมุ่งแสดงชีวิตในส่วนรวมที่ประกอบด้วยสายใยอันยุ่งยากและซับซ้อนของปัญหาทางจิตวิทยา สภาพความเป็นอยู่ การผลิต วิทยาศาสตร์ และการเมืองที่รัดรั้งชีวิตอยู่อย่างใกล้ชิด ซึ่งเป็นการสะท้อนอย่างสังเคราะห์ ไม่ใช่สะท้อนเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง และเป็นการสะท้อนทั้งสภาพที่สามารถมองเห็นได้และสะท้อนภาพชีวิตภายในหรือชีวิตทางจิตใจด้วย

ในทัศนะของเสนีย์ เสาวพงศ์ แม้ความเป็นจริงในชีวิตคือที่เกิดของวรรณกรรม แต่วรรณกรรมอาจจะไม่สะท้อนความจริงได้ทั้งหมดหรือตรงกับสภาพความจริงที่ปรากฏทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะมีความเป็นไปได้ที่บุคคลจะมีความคิดบิดเบือนไปจากความเป็นจริง เนื่องจากความสับสนและความแปรเปลี่ยนอยู่เสมอของความเป็นจริงทางสังคม (Social reality) ดังนั้น การที่จิตใจของมนุษย์เรารับรู้ (cognition) สิ่งหนึ่งสิ่งใดจากภายนอก และสะท้อนออกมาจากความสำนึกนั้น จึงมิได้มีลักษณะตรงดิ่งและนิ่งเหมือนภาพสะท้อนจากกระจกเงา แต่

¹เสนีย์ เสาวพงศ์. “การประพันธ์กับสังคม,” ใน มหาชนทรรศนะ. 2517. หน้า

จะมีลักษณะผสม และมีวิธิดำเนินคดีแล้ว อันทำให้เกิดความเพ้อฝันและความคลาดเคลื่อนส่วนบุคคล และการพลิกหนีไปจากความเป็นจริงได้ นอกจากนั้น การแสดงออกซึ่งความจริงในงานสร้างสรรค์จึงย่อมประกอบด้วยพรรณนาอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ

บรรจง บรรเจอดศิลป์¹ ได้กล่าวถึงภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรมสรุปความได้ว่า โดยที่ชีวิตความเป็นจริงของมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการคลี่คลายขยายตัวทางเศรษฐกิจของสังคมคือที่มาหรือกำเนิดของวรรณกรรม เนื้อแท้และความหมายของวรรณกรรมจึงเป็นการสะท้อนความเป็นจริงที่มีอยู่ทางภววิสัย โดยในการสะท้อนความเป็นจริงนั้นจะต้องคำนึงถึงรูปการและวิธีการในการสะท้อนความเป็นจริงนั้นด้วย ในขณะที่เดียวกัน ภาระของวรรณกรรมไม่เพียงแต่จะสะท้อนความเป็นจริงเท่านั้น ยังต้องคิดเชื่อมโยงความเป็นจริงนั้นไปถึงสิ่งที่มีอยู่ในความหวังและสิ่งที่อาจเป็นไปได้ด้วย จากการวิจารณ์งานของศรีบูรพาบางชิ้น บรรจง บรรเจอดศิลป์จึงให้ข้อสรุปว่า ในการพิจารณาคุณค่าของวรรณกรรมหรือการวิจารณ์วรรณกรรมนั้นจึงมีหลักการที่สำคัญว่า “ดูวรรณคดีจากสังคมและดูสังคมจากวรรณคดี”

จะอย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวรรณกรรมเชิงสังคมก็ยังมีข้อโต้แย้งกันมาก ทั้งในแง่ของวิธีการศึกษาและผลที่ได้จากการศึกษา ดังจะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันการศึกษาวรรณคดีเชิงสังคมอาจได้รับการปฏิเสธจากนักวรรณกรรมและนักวิจารณ์จำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ นักวิจารณ์ที่ยึดแนวคิดหรือทฤษฎีการวิจารณ์แนวใหม่ (New Criticism) ทั้งนี้เนื่องจากนักวิจารณ์กลุ่มนี้มีทัศนะว่า การศึกษาปัจจัยภายนอกวรรณกรรมมิใช่หัวใจของวรรณกรรม แต่ในทัศนะของผู้วิจัย ผู้วิจัยเห็นด้วยกับคำกล่าวของเจตนา นาควัชร ที่ว่า “การศึกษาวรรณคดีจึงเทียบการศึกษาสังคมได้ยาก ความรู้เกี่ยวกับสังคมอันเป็นที่เกิดของวรรณกรรม จึงเป็นสิ่งจำเป็น”² เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจตัววรรณกรรมได้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้เป็นดังที่เจตนา นาควัชร และ นิตยา มาศวิสุทธ์ กล่าวถึงการวิจัยวรรณคดีโดยยึดข้อมูลเกี่ยวเนื่องเป็นหลักว่า “เป็นการวิจัยที่ช่วยสร้างความเข้าใจในเรื่องของบริบทของวรรณกรรม

¹บรรจง บรรเจอดศิลป์. ศิลปวรรณคดีกับชีวิต. 2524. 132 หน้า.

²เจตนา นาควัชร. “วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา,” ใน วรรณไวทยาการ : วรรณคดี. 2520. หน้า 13.

ได้อย่างดี”¹ และว่า

- การวิจัยทางสังคมวิทยาแห่งวรรณคดีที่ศึกษาระบบของการผลิตหนังสือของตลาดหนังสือ และรสนิยมของผู้อ่านเพื่อที่จะได้ซึ่งภาพที่เป็นเรื่องของระบบการอ่านหนังสือในสังคมหนึ่งในชั่วระยะเวลาหนึ่ง จัดได้ว่าเป็นการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพราะเป็นการศึกษาปรากฏการณ์ ในขณะที่การวิจัยทางวรรณคดีจะต้องชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ทางสังคมกับพลังสร้างสรรค์ที่อยู่ในตัววรรณกรรมด้วย โดยทั่วไปแล้วในการวิจัยทางวรรณคดีในปัจจุบันจะไม่เน้นเฉพาะตัวบริบท แต่จะพยายามประสานข้อมูลที่เป็นตัววรรณกรรมเข้ากับข้อมูลที่เป็นบริบทของวรรณกรรม²

จะอย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวรรณคดีเชิงสังคม ผู้ศึกษาจะต้องใช้ความระมัดระวังอย่างมาก ดังที่ เจตนา นาควัชร และ นิตยา มาศวิสุทธิ ได้กล่าวถึงความสำคัญและข้อควรระวังในการใช้ศาสตร์สาขาอื่นมาเป็นประโยชน์ในการวิจัยทางวรรณคดีไว้ว่า

การวิจัยทางวรรณคดีจำเป็นจะต้องสัมพันธ์กับสาขาวิชาอื่น โดยนำเอาผลสัมฤทธิ์ของวิทยาการสาขาอื่นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เช่น ความรู้ทางด้านปรัชญาจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งจะช่วยในการตีความวรรณกรรม ความรู้ในด้านสังคมศาสตร์จะช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องบริบททางวัฒนธรรมและสังคมของวรรณกรรม ... แต่การหยิบยืมเอาวิธีการวิจัยของศาสตร์อื่นมาใช้ในการวิจัยวรรณคดีจะต้องทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง³

นอกจากนี้ ในการศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมในวรรณกรรม สุมาลี วีระวงศ์⁴ ได้ให้ความเห็นว่า

มีข้อควรระวังว่า แม้สังคมจะเป็นภูมิหลังและแหล่งข้อมูลให้แก่วรรณคดีก็จริง

¹เจตนา นาควัชร และนิตยา มาศวิสุทธิ. “การวิจัยทางวรรณคดี,” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ : ทัศนะของนักวิชาการไทย, 2526. หน้า 260.

²แหล่งเดิม. หน้า 261.

³แหล่งเดิม. หน้า 263.

แต่ผู้สร้างนั้นมี และได้ใช้สิทธิอย่างค่อนข้างเสรีในการเลือกสรร ดัดแปลง จำแลง ผสมผสานตลอดจนบิดผันข้อมูลดิบในมือด้วยเจตน์จำนงและจินตนาการ ที่มีอยู่ ภาพสะท้อนในวรรณคดี จึงเป็นภาพมาหาที่ผ่านขบวนการกรอง แก่ไข และขัดเกลามาแล้ว ไม่ใช่ภาพจริงแท้ แม้วรรณกรรมที่คนทั่วไปถือว่าเป็นบท บันทึกความจริง เช่น พงศาวดาร ประวัติศาสตร์นั้นเล่าก็เป็นเพียงการตีความ ประสพการณ์จากทัศนคติของบุคคลผู้หนึ่ง หรือกลุ่มหนึ่งซึ่งอยู่ในสถานหนึ่ง(ที่ค่อนข้างได้เปรียบ)ในสังคม การนำเอาข้อมูลจากวรรณคดีไปใช้เพื่อเป็นเหตุผล ยืนยันแนวคิดใดๆ จึงควรสอบทานกับข้อมูลชนิดอื่นๆ ด้วยความระมัดระวัง มิฉะนั้นจะกลายเป็นการสร้างภาพลวงซ้ำซ้อน ซึ่งแม้จะงามเพียงไร ก็ยังห่างไกล จากความถูกต้องเป็นธรรมอยู่นั่นเอง'

นอกจากนี้บุรฉัตร บุญสนิท² ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติม สรุปความได้ว่า เราจะต้อง ไม่ลืมว่าวรรณกรรมนั้นเกิดจากจินตนาการอิสระของนักเขียนซึ่งเกิดจากแรงบันดาลใจที่ แตกต่างกัน เรื่องทุกเรื่องจึงไม่สามารถนำกรอบคิดการวิเคราะห์วิจารณ์แบบเดียวกันมา พิจารณาได้ เรื่องบางเรื่องสามารถสะท้อนความจริงร่วมสมัยกับผู้เขียน แต่ไม่ได้หมายความว่าทุกเรื่องจะสะท้อนความเป็นจริงร่วมสมัยเหมือนกันหมด การพิจารณาความสัมพันธ์ของ วรรณกรรมกับสังคมในทางหนึ่งจึงอาจจะพิจารณาได้ทั้งจากถ้อยคำที่ผู้เขียนบรรยายไว้ตรง ไปตรงมาหรือการหาภาพสะท้อนสังคมจากความหมายระหว่างบรรทัดที่แสดงให้เห็นถึง เจตนา น้ำเสียง และความคิดเห็นซึ่งนักเขียนซ่อนเอาไว้ในเรื่อง ซึ่งในประเด็นหลังนี้น่าจะ ให้ความ สนใจมากกว่าถ้อยคำที่สะท้อนสังคมอย่างตรงไปตรงมา

การใช้วรรณกรรมเป็นหลักฐานในการศึกษาสังคมในยุคสมัยใดยุคสมัยหนึ่ง จึง จำเป็นที่จะต้องใช้ความรอบคอบและระมัดระวังอย่างมาก ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์³ กล่าวไว้ใน “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” สรุปความได้ว่า การที่

¹ สุมาลี วีระวงศ์. “8 คำถาม ว่าด้วย ‘นิยามและความเข้าใจทั่วไป’ เกี่ยวกับ (ทฤษฎี) วรรณคดี,” ภาษาและหนังสือ. 23 (1-2) : 2533-2534 ; หน้า 64.

² บุรฉัตร บุญสนิท. วรรณวิจารณ์. 2538. หน้า 224.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์. “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. 2527. หน้า 5.

วรรณกรรมซึ่งตกทอดมาจากสมัยต่าง ๆ มีปริมาณมากและกระจายได้ดีกว่าเอกสารประเภทอื่น จะช่วยในการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ได้ดีขึ้น ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมเป็นกระจกสะท้อนสังคมที่วรรณกรรมนั้นถูกสร้างขึ้น แต่การใช้วรรณกรรมเป็นหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ก็ยังคงเป็นปัญหา ทั้งนี้ทั้งงานวรรณกรรมและเอกสารทางประวัติศาสตร์ยังทั้งลักษณะบางด้านที่ร่วมกันอยู่และบางด้านที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ในการศึกษาเกี่ยวกับภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจและสังคมจากงานวรรณกรรมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจลักษณะโดยทั่วไปของงานเขียนทั้งสองประเภทนี้ ตลอดจนแนวทางในการนำข้อมูลภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคมในวรรณกรรมไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในการศึกษาภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคม ดังนี้

ศิริพร ฐิตะฐาน ณ ถลาง¹ ได้เสนอแนวคิดในการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกับสังคมโดยเน้นใช้สังคมเป็นตัวตั้งแล้วพิจารณาว่าวรรณกรรมท้องถิ่น “อยู่” ในสังคมท้องถิ่นในสถานะใดและมีบทบาทอย่างไรในสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ โดยแบ่งประเด็นในการพิจารณาเป็น 2 ส่วน คือ

1. การเข้าใจลักษณะสังคมท้องถิ่นหรือสังคมชาวนา โดยถือว่าสังคมชาวนาเป็นหนึ่งในสังคม 4 ประเภทในโลก คือ สังคมล่าสัตว์ สังคมเพาะปลูกพืชสวนหรือสังคมชนเผ่า สังคมชาวนา และสังคมอุตสาหกรรม โดยที่สังคมล่าสัตว์และชนเผ่ามักจะอยู่อย่างอิสระและพึ่งตนเองเพราะเป็นสังคมขนาดเล็ก ในขณะที่สังคมชาวนาเป็นพัฒนาการทางสังคมที่มีการขยายตัวของประชากรและวิถีการผลิตและมีศูนย์กลางทางอำนาจการปกครอง สังคมชาวนาจึงแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ สังคมที่เป็นศูนย์กลางการปกครองหรือเมืองกับสังคมชาวนาหรือท้องถิ่น ส่วนสังคมอุตสาหกรรมเป็นสังคมที่เน้นใช้เทคโนโลยีการผลิตด้วยเครื่องจักรและผลิตจำนวนมาก การจัดระเบียบในสังคมก็จะเน้นการแยกแยะหรือ “แบ่งหน้าที่” ในสังคม ในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างสังคมท้องถิ่นกับสังคมเมือง ในทางวัฒนธรรมจึงเป็นไปได้ไม่ได้ที่วัฒนธรรมท้องถิ่นจะอยู่โดดๆ จากอำนาจรัฐ ในทางการเมืองก็ขึ้นอยู่กับปกครองของรัฐ ในทางเศรษฐกิจก็ต้องผลิตข้าวและส่งให้รัฐ ในทางวัฒนธรรมก็ต้องรับความคิดและแบบแผนทางวัฒนธรรมจากเมืองมาปรับให้เข้ากับวิถีชีวิตแบบท้องถิ่น และมีการแลกเปลี่ยนกันตลอดเวลา และเมื่อมีการรับเอาระบบทุนนิยมจากตะวันตกเข้ามา ท้องถิ่นก็ได้รับผลกระทบนี้จากเมืองอีกทีหนึ่งด้วย

¹ศิริพร ฐิตะฐาน ณ ถลาง. “วรรณคดีท้องถิ่นกับสังคม,” ใน ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น... การศึกษาคติชนในบริบทสังคมไทย. 2537. หน้า 83-99.

2. การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกับสังคม ในการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกับสังคมสามารถศึกษาได้ใน 2 ประเด็น คือ การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นในบริบทของสังคมท้องถิ่นและการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นเปรียบเทียบ ในประเด็นแรก เป็นการมุ่งพิจารณาวรรณกรรมท้องถิ่นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งดำรงอยู่และมีบทบาทอยู่ในบริบทของสังคมท้องถิ่น ส่วนในประเด็นหลังเป็นการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นหนึ่งเปรียบเทียบกับวรรณกรรมของท้องถิ่นอื่นเพื่อคุณลักษณะความสัมพันธ์และลักษณะเด่นของวรรณกรรมแต่ละท้องถิ่น

สุมาลี บำรุงสุข¹ กล่าวถึงวิธีการใช้วรรณกรรมเป็นหลักฐานในการใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ว่ามีวิธีการ 4 ประการด้วยกัน คือ

1. ความจำเป็นในการตรวจทานข้อเท็จจริงกับหลักฐานอื่นๆ ถ้าไม่จำเป็นจริงๆ แล้ว ไม่ควรใช้ข้อมูลจากวรรณกรรมเป็นหลักฐานแต่เพียงอย่างเดียว

2. การวิพากษ์หลักฐาน มีทั้งการวิพากษ์ภายนอก คือการวิเคราะห์ความเป็นมาทั่วไปของวรรณกรรมที่ใช้เป็นหลักฐาน และการวิพากษ์ภายใน ซึ่งเป็นการวิเคราะห์เนื้อหาภาษา รูปแบบ และขนบต่างๆ ที่ใช้ในวรรณกรรมที่ต้องการศึกษา เพื่อให้สามารถเข้าใจความหมายที่ผู้เขียนต้องการจะสื่อ ระบุวัตถุประสงค์ และสามารถประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูลจากวรรณกรรมที่ต้องการใช้เป็นหลักฐานได้

3. การวิเคราะห์ตีความหลักฐาน การวิเคราะห์ข้อมูลหลักฐานจากวรรณกรรม ควรแยกแยะให้ได้ว่าข้อมูลที่ศึกษานั้นเป็นข้อเท็จจริง ความคิดเห็นของผู้แต่ง หรือจินตนาการสร้างสรรค์ ในการนี้ผู้อ่านจะต้องมีความรู้ในสภาพเห็นการบ้านเมือง สภาพเศรษฐกิจ สังคม ในสมัยนั้นพอสมควร ประกอบกับการรู้ประวัติและแนวคิดของผู้แต่งจากงานอื่นๆ ด้วย

4. การศึกษาวรรณกรรมเชิงคุณภาพและปริมาณ การศึกษาผลงานวรรณกรรมจำนวนมากๆ ในสมัยหนึ่ง หรือช่วงเวลาต่อเนื่องกันนานพอควร เพื่อเปรียบเทียบหาลักษณะร่วมหรือต่าง ในบางครั้งก็สามารถสะท้อนลักษณะความเหมือนหรือความต่างที่น่าสนใจ

จากแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าวจากเอกสารและงานวิจัยดังกล่าว จะช่วยให้ผู้ศึกษาวิจัยเกิดความรู้ความเข้าใจลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมได้ชัด

¹สุมาลี บำรุงสุข. “มองประวัติศาสตร์สังคมผ่านวรรณกรรม.” วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช. 7 (2) : 58-71; พฤษภาคม – สิงหาคม 2537.

เจนขึ้น รวมทั้งจะช่วยให้เข้าใจถึงปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ ทฤษฎีนี้ในการศึกษาวรรณกรรมได้ในระดับหนึ่ง อันจะเป็นกรอบความคิดที่ช่วยให้ผู้วิจัย สามารถศึกษา วิเคราะห์ และตีความวรรณกรรมได้ชัดเจนขึ้น โดยที่ศิริพร จิตะฐาน ซึ่ง เน้นให้ความสำคัญกับสังคมมากกว่าตัววรรณกรรมโดยเอาสังคมเป็นตัวตั้ง ในขณะที่แนว คิดของสุธา ศาสตรี จะเน้นที่ตัววรรณกรรมมากกว่า ผู้วิจัยมีความเห็นว่าหากสามารถ ประสานแนวคิดทั้ง 2 นี้เข้าด้วยกันได้ก็น่าจะ นำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาในส่วนที่ว่า ด้วยกระบวนการในการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางสังคมท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี และ รอบด้านยิ่งขึ้น ในขณะที่แนวคิดและวิธีการศึกษาของนักประวัติศาสตร์อย่างเช่น สุมาลี บำรุงสุข ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างทฤษฎีวรรณกรรมกับวิธีการทางประวัติศาสตร์ก็น่า จะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจสังคม ที่ปรากฏในวรรณกรรมได้ดีขึ้นในระดับหนึ่ง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การศึกษาภาพสะท้อนทางเศรษฐกิจ สังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมยังคงเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมที่มีคุณค่าอยู่ แต่ ไม่ควรจะเป็นเพียงการศึกษาเพื่อให้เห็นภาพสะท้อนที่ปรากฏในงานวรรณกรรม หรือ ศึกษาสังคมในยุคสมัยที่มีการสร้างสรรค์งานวรรณกรรมขึ้นนั้นๆ เท่านั้น ควรจะศึกษา ภาพสะท้อนที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นอยู่กับกระบวนการสร้างและเสพวรรณกรรม ในบริบทของสังคมนั้นๆ ด้วย เพื่อให้สามารถเข้าถึงความจริงและความลวงที่ปรากฏอยู่ใน งานวรรณกรรมนั้นๆ ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2. เอกสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดในการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนหมู่บ้าน

แนวคิดและวิธีการศึกษาเศรษฐกิจสังคมของหมู่บ้านที่นิยมใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะเป็นแนวคิดและวิธีการของนักเศรษฐศาสตร์ผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ หรือกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง กับแนวคิดและวิธีการศึกษาเชิงมานุษยวิทยา

2.1 แนวคิดและวิธีการศึกษาของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง

แนวคิดและวิธีการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนหมู่บ้านของกลุ่มนักเศรษฐ ศาสตร์การเมืองมีพื้นฐานสำคัญมาจากทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียบของคาร์ล มาร์กซ์ เป็น หลัก โดยอาจมีแนวคิดอื่นบ้างแต่ก็ไม่เด่นชัดนัก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา¹ ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยทั้งในแง่ของ ประวัติการศึกษา แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา และผลของการศึกษา สรุปความ ได้ว่า พัฒนาการของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งเริ่มตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา และแพร่หลายมากขึ้นภายหลัง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ต่อมาก็กล่าวถึงการศึกษาเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชนเผ่า ไทยนอกประเทศไทยปัจจุบัน โดยชี้ให้เห็นถึงลักษณะทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรม ซึ่งสามารถนำมาสามารถเปรียบเทียบกับเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของหมู่บ้านไทย ในประเทศด้วย ในส่วนของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย เน้นเสนอภาพรวม ของเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยสมัยก่อนที่สัมพันธ์กับระบบศักดินา การเข้ามาและการขยายตัว ของเศรษฐกิจทุนนิยมที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจชุมชนภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงจนถึง ปัจจุบัน และในส่วนสุดท้ายได้ กล่าวถึงทฤษฎีและวิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน ไทย โดยเน้นกล่าวเฉพาะทฤษฎีของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง 3 ทฤษฎี ได้แก่ ทฤษฎี วิธีการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซ์ ทฤษฎีอนาธิปไตยนิยม และ ทฤษฎีสำนึกองค์กร การผลิตของ เอ วิ ชายานอฟ ทั้งนี้ในด้านวิธีการศึกษาจะเน้นการสัมภาษณ์แบบ ประวัติศาสตร์บอกเล่า

แกล คิลกวิทเธอร์ตัน² ได้กล่าวถึงวิธีการผลิตจากแนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียของ Karl Marx และจากการศึกษาของ Ernest Mandel ไว้สรุปความได้ว่า มีลักษณะสำคัญ 5 ประการ คือ

1. ลักษณะที่สำคัญที่สุด คือ การไม่มีกรรมสิทธิส่วนบุคคลในที่ดิน
2. โดยเหตุดังกล่าว ระบบสังคมหมู่บ้านจึงมีพลังเกาะกลุ่มอย่างเหนียวแน่น และคงสภาพอยู่ได้เป็นเวลานาน
3. พลังอันเหนียวแน่นของหมู่บ้าน แสดงออกด้วยการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยไม่มีการแบ่งแยกแรงงานระหว่างการผลิตทางการเกษตรกับการผลิตทางหัตถกรรม
4. สภาพทางภูมิศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล เป็นปัจจัยสำคัญของผล

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. 2543. 125 หน้า.

²แกล คิลกวิทเธอร์ตัน. “วิธีการผลิตแบบเอเชียกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์แห่ง ความด้อยพัฒนาของสังคมไทย,” ใน วารสารธรรมศาสตร์. 9 (1) : 87-91 ; กรกฎาคม-กันยายน 2522.

ผลิตทางการเกษตร การใช้ระบบชลประทาน (ขนาดใหญ่) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยการผลิตบางส่วน

5. ด้วยเหตุนี้ ทำให้รัฐรวบอำนาจอยู่ได้อย่างมั่นคง และสามารถรวมเอาผลผลิตส่วนเกินของสังคมเข้าไว้ในความครอบครอง

เมื่อพิจารณาถึงวิธีการผลิต และระบบเศรษฐกิจสำหรับสังคมไทยก่อนสมัยขุนนิคม จะพบว่า ในด้านของความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคล การก่อตัวและพัฒนาการของสังคมไทยเกิดจากความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิตและทรัพยากรอันได้แก่ที่ดินและน้ำ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นผู้ปกครองกับชนชั้นผู้ผลิตในสังคมไทย จึงความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นศักดินากับชาวนา ซึ่งมีลักษณะของการขูดรีดแรงงานส่วนเกินเป็นหลัก ในกรณีของการถือครองกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตนั้น ประชาชนไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและน้ำ แต่มีสิทธิในการทำกิน พระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าแผ่นดินจะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตดังกล่าวในทางทฤษฎี การยอมรับในเงื่อนไขกรรมสิทธิ์ดังกล่าว มีผลในการควบคุมทางสังคมของพระมหากษัตริย์

นอกจากการควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจแล้ว การควบคุมทางการเมืองอันเป็นผลทำให้รัฐมีอำนาจเด็ดขาด โดยรัฐจะใช้ระบบควบคุมพฤติกรรมหรือการกระทำและความคิดในรูปของการกำหนดฐานะและความสัมพันธ์ของขุนนาง โดยอาศัยระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินควบคุมลงมาเป็นชั้น ๆ และบังคับด้วยกฎหมายต่าง ๆ รวมทั้งการใช้ศาสนาทั้งพุทธและพราหมณ์ควบคุมด้านความคิดและอุดมการณ์

ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ¹ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย” โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการใช้แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียในการอธิบายหมู่บ้านไทย และมุ่งแสวงหาแนวคิดวิธีการผลิตแบบไทยเพื่อเป็นพื้นฐานในการเข้าใจสังคมไทยอย่างแท้จริง ในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของการอธิบายชุมชนหมู่บ้านไทยใน 2 ด้าน คือ ในด้านความสำคัญต่อการเข้าใจระบบเศรษฐกิจสังคมโดยรวม และในด้านของความสำคัญต่อการกำหนดทิศทางของประเทศ แนวคิดสำคัญที่นักวิชาการใช้ในการอธิบายหมู่บ้านไทยคือแนวคิดที่ว่าด้วยวิธีการผลิตแบบเอเชียของคาร์ล มาร์กซ์ แต่แนวคิดดังกล่าวนี้ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีปัญหาข้อโต้แย้งอยู่ไม่น้อยอันเนื่องมาจากความไม่ชัดเจนของแนวคิด ดังนั้นผู้วิจัยจึงทดลองอธิบายวิธีการผลิตแบบเอเชียจากแง่มุมของหมู่บ้านเองใน

¹ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ. แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย.

ประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น ประเด็นแรกกล่าวถึงชุมชนหมู่บ้านกับรัฐ และในประเด็นที่ 2 เป็นการวิเคราะห์วิถีการผลิตและการก่อรูปของสังคมใน 4 ประเด็น คือ พลังการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต ระบบการเมือง และระบบอุดมการณ์ โดยนำเอาแนวคิดนี้ไปใช้วิเคราะห์ผลงานศึกษาเศรษฐกิจหมู่บ้านที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้แล้ว พบว่า พื้นฐานที่สุดของวิถีการผลิตแบบเอเชียในสายตาของหมู่บ้าน คือ ระบบชุมชนหมู่บ้าน อันเป็นเอกภาพทั้ง พลังการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต ระบบการเมือง และระบบอุดมการณ์ บนพื้นฐานของโลกทัศน์เรื่องความสอดคล้องกับธรรมชาติ ชีวิตชุมชน และการต่อสู้กับรัฐภายใต้กรอบวิธีคิดแบบเป็นองค์รวมในแบบของชาวบ้าน

2.2 แนวคิดและวิธีการศึกษาเชิงมานุษยวิทยา

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดในการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนหมู่บ้านอีกแนวหนึ่ง ซึ่งแตกต่างไปจากแนวคิดดังกล่าวแล้ว คือ แนวคิดและวิธีการศึกษาเชิงมานุษยวิทยา ดังนี้ ยศ สันตสมบัติ¹ ได้กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของระบบเศรษฐกิจ และองค์กรทางสังคมและการเมืองของสังคมมนุษย์ไว้สรุปความได้ดังนี้

1. ลักษณะทั่วไปของระบบเศรษฐกิจ ในสังคมแบบล่าสัตว์และเก็บหาอาหาร ไม่มีการกำหนดให้ทรัพยากรธรรมชาติใดๆ เป็นสมบัติส่วนตัว แต่จะมีสถานะเป็นของชุมชน ซึ่งสมาชิกร่วมเป็นเจ้าของและมีสิทธิใช้ประโยชน์ ไม่มีการซื้อขายหรือสืบทอดความเป็นเจ้าของในรูปแบบใดทั้งสิ้น ในขณะที่โลกทัศน์ของสังคมเกษตรกรรม ทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศและวัฒนธรรมการผลิต มนุษย์ไม่อาจประเมินค่าทรัพยากรเป็นสินค้าเพื่อการครอบครองโดยปัจเจกบุคคลได้ เพราะการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นวางอยู่บนพื้นฐานของระบบศีลธรรม นอกจากนั้นแล้วสังคมมนุษย์ทุกแห่งหนก็จะมีการพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต มีการสั่งสมความรู้และเทคโนโลยี และสืบทอดความรู้และเทคโนโลยีเหล่านี้ มีการจัดการแรงงานที่ขึ้นอยู่กับปัจจัยการผลิต เช่น ชนิดของเครื่องมือและแรงงานในระบบการผลิตหนึ่ง ๆ เป็นต้น ซึ่งในสังคมล่าสัตว์และเกษตรกรรม จะเป็นการแบ่งงานบนพื้นฐานของเพศและอายุ ตลอดจนการจัดการรูปแบบแรงงานภายในระบบเครือญาติ

ในส่วนของการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการในสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ อาจ

¹ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. 2540. หน้า 68-169.

แบ่งได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ประเภทแรก เป็นการให้สินค้าและบริการเพื่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ตอบแทน (Reciprocity) ประเภทที่สอง เป็นระบบการกระจายตัวของสินค้าและบริการไปยังสมาชิกของสังคม (Redistribution) และประเภทที่สาม เป็นระบบการแลกเปลี่ยนแบบเงินตราหรือการค้า (Money or Commercial Exchange) สูงและผลผลิตมีมากกว่าความต้องการ

2. ลักษณะทั่วไปขององค์กรทางสังคมและการเมือง การเมืองอาจ หมายถึง กระบวนการต่อสู้แย่งชิงอำนาจเพื่อการตัดสินใจในการควบคุมระบบการผลิต การแบ่งปันทรัพยากร และผลประโยชน์อื่น ๆ ที่มีอยู่ในสังคม หรือหมายถึงกระบวนการต่อสู้เพื่อยืนยันความหมายของอำนาจ รูปแบบ และความชอบธรรมในการได้มาซึ่งอำนาจตัดสินใจ การกำหนดและปรับเปลี่ยนกติกาของสังคม ตลอดจนการควบคุมให้สมาชิกสังคมกระทำตามกติกาเพื่อความมีระเบียบและความสงบเรียบร้อย และการใช้บทลงโทษเมื่อเกิดการละเมิดกติกาของสังคม ในสังคมขนาดใหญ่จะมีการจัดตั้งระบบและสถาบันทางการเมืองในรูปแบบที่แน่นอนชัดเจน มีองค์กรทางการเมืองทำหน้าที่ดำเนินกิจกรรมเพื่อต่อสู้แย่งชิงอำนาจตัดสินใจ มีการสร้างกติกาเป็นลายลักษณ์อักษรในรูปของกฎหมาย แต่ในสังคมขนาดเล็ก องค์กรทางการเมืองมักจะอยู่ในระบบเครือญาติหรือเพื่อนมิตร การตัดสินใจอาจถูกกำหนดด้วยการเจรจา และการแบ่งผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม การจัดตั้งองค์กรทางการเมืองในสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ อาจแบ่งออกได้เป็น 4 รูปแบบหลัก คือ กลุ่ม (Band) ชนเผ่า (Tribe) อาณาจักร (Chiefdom) และรัฐ (State) ซึ่งจะมีลักษณะและมาตรการในการจัดระเบียบทางสังคมการเมืองที่แตกต่างกัน

ยศ สันตสมบัติ จึงเสนอแนวทางในการศึกษาระบบเศรษฐกิจของสังคมมนุษย์ตามแนวคิดของนักมานุษยวิทยาว่า จะต้องศึกษาในประเด็นสำคัญ 4 ประเด็น คือ ข้อกำหนดเกี่ยวกับสิทธิใช้สอยและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เทคโนโลยีและเครื่องมือการผลิต แรงงานและการผลิต การแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ

นิยพวรรณ วรรณศิริ¹ กล่าวถึงระบบเศรษฐกิจของมนุษย์ สรุปความได้ว่า ระบบเศรษฐกิจของมนุษย์จะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมทางด้านการผลิต การแจกจ่าย และแลกเปลี่ยนทรัพยากร และการบริโภคผลผลิตอันเป็นกลไกซึ่งผูกพันอยู่กับหน้าที่ขององค์กรทางสังคม การเมือง กฎหมาย ศาสนา และศิลปะ ดังนั้น ในการศึกษาาระบบเศรษฐกิจของสังคมใดสังคมหนึ่ง จะศึกษาระบบเศรษฐกิจเดี่ยวๆ ไม่ได้ ต้องศึกษาสัมพันธ์ไปกับระบบ

¹นิยพวรรณ วรรณศิริ. มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. 2540. หน้า 149-168.

สังคมอื่นๆ ด้วย เพราะพฤติกรรมมนุษย์จะเกี่ยวโยงไปกับระบบสังคมอื่นๆ ด้วย องค์ประกอบสำคัญของมานุษยวิทยาเศรษฐกิจจึงประกอบด้วย 3 ระบบใหญ่ ๆ คือ

1.การผลิต หมายถึง การใช้เทคโนโลยีหรือกรรมวิธีในการเปลี่ยนแปลงวัตถุดิบให้เป็นของกินและของใช้

2.การแจกจ่ายหมุนเวียนผลผลิต เป็นการศึกษาว่าสินค้าหรือผลผลิตถูกแจกจ่ายไปถึงผู้บริโภคได้อย่างไร

3.การบริโภค หมายถึงวิธีการกินและใช้ผลผลิต ตลอดถึงการบริการ การควบคุมการผลิตและการลงทุน ตลอดจนความเกี่ยวข้องระหว่างระบบเศรษฐกิจกับโครงสร้างส่วนอื่น ๆ ของสังคม

จากทฤษฎีต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ในการศึกษาเศรษฐกิจสังคมชุมชนหรือหมู่บ้านนั้นควรจะได้ศึกษาในประเด็นสำคัญ คือ

1. ปัจจัยการผลิตและผลผลิต
2. ระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิต การค้าและการบริโภค
3. ลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนต่างๆ
4. ลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างชุมชนกับรัฐและ สถาบันทางสังคม
5. ทัศนคติและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจสังคม

ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยได้นำเอาข้อสรุปนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการกำหนดประเด็นในการศึกษาภาพสะท้อนเศรษฐกิจสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา ประเภทร้อยกรอง รวมทั้งนำเอาแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าวไปใช้ประกอบในการวิเคราะห์และตีความภาพสะท้อนนั้นๆ ร่วมกับทฤษฎีทางวรรณกรรมด้วย

บทที่ 3

ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมท้องถิ่น กลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472–2503) กับบริบททางสังคม

ในการศึกษาวรรณกรรม แม้ในปัจจุบันจะเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าจะต้องเน้นศึกษาที่ตัวบทหรือ “ภายใน” ตัวงานวรรณกรรมเป็นสำคัญ แต่ก็คงยากที่จะปฏิเสธความจริงที่เกี่ยวกับวรรณกรรมอีกด้านหนึ่งได้ นั่นคือผู้ศึกษาวรรณกรรมย่อมไม่อาจปฏิเสธได้ว่า วรรณกรรมเป็นผลผลิตของสังคม สิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ “ภายนอก” ของตัวงานวรรณกรรมจึงยังคงมีความสำคัญในอันที่จะต้องศึกษาควบคู่กันไปด้วย เพื่อให้สามารถเข้าใจตัวผลงานวรรณกรรม และการดำรงอยู่ของวรรณกรรมในสังคมได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

จากการศึกษารวบรวมข้อมูลวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคการพิมพ์ (พ.ศ.2472-2503) เฉพาะผลงานวรรณกรรมที่ได้รับการสร้างสรรค์โดยนักประพันธ์ที่ถือกำเนิดและ/หรือดำรงชีวิตอยู่ในท้องถิ่นรวม 5 ประเภท คือ

วรรณกรรมนิทานประโลมโลก

วรรณกรรมคำสอน

วรรณกรรมตำนานและประวัติศาสตร์

วรรณกรรมประวัติสถานที่และบุคคล

วรรณกรรมร้อยกรองสมัยใหม่

ผู้ศึกษาพบว่าในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจสังคมของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างรวดเร็ว นับตั้งแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงประมาณ พ.ศ.2503 กระบวนการสร้างเสพและพัฒนาการของวรรณกรรมในยุคนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนจากวรรณกรรมท้องถิ่นในยุคเก่าในหลาย ๆ ด้านอย่างน่าสนใจอย่างยิ่ง และการปรับเปลี่ยนนี้มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างชัดเจน ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1. สภาพสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472 - 2503
2. กระบวนการสร้างเสพวรรณกรรมกับบริบททางสังคม

สภาพสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ พ.ศ.2472 - 2503

เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษากระบวนการสร้างเสถียรภาพในบริเวณชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา ผู้ศึกษาจึงขอกล่าวถึงสภาพของเศรษฐกิจสังคมของชุมชนดังกล่าวโดยสังเขป ดังนี้

1. สภาพทั่วไปของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา

1.1 สภาพทางภูมิศาสตร์

ลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นพื้นที่ซึ่งตั้งอยู่ในเขต 3 จังหวัด คือ พื้นที่อำเภอชะอวดและอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช พื้นที่จังหวัดพัทลุงทั้งหมด และพื้นที่อำเภอเมืองสงขลา อำเภอระโนด อำเภอสทิงพระ อำเภอสทิงหมุ่ย อำเภอหาดใหญ่ อำเภอบางกล่ำ อำเภอกวนเนียง อำเภอรัตภูมิ อำเภอกลองหอยโข่ง และบางส่วนของอำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา มีสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำที่มีลักษณะลาดเอียงจากพื้นที่ที่เป็นภูเขาสูงและเนินเขาทางทิศตะวันตกและทิศใต้ลาดต่ำเรื่อย ๆ ไปสู่ที่ราบลุ่มชายทะเลรอบ ๆ ทะเลสาบ โดยมีลักษณะภูมิประเทศคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ จะเริ่มจากบริเวณที่เป็นภูเขาสูงโดยมีเทือกเขาบรรทัดอันเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขานครศรีธรรมราช ทอดตัวในแนวเหนือ-ใต้เป็นแนวเขตทางด้านทิศตะวันตกไปจดกับแนวของเทือกเขาสนกาลาติริบางส่วนทางด้านทิศใต้ ถัดจากนั้นก็ลดต่ำลงเป็นพื้นที่เนินเขา และควน ซึ่งมีชื่อเรียกในภาษาท้องถิ่นเรียงจากเขตอำเภอชะอวดในตอนเหนือลงไปได้จนสุดเขตจังหวัดพัทลุงตามลำดับดังคำบอกเล่าของแสง ชูศรีอ่อน¹ แท่น คงทองศรี² ว่าและเขาหินแท่น ควนหินแก้ว เขาแดง เขาพับผ้า เขาเขียว เขาคลองโตน เขานกร้า เขาช่องกระจก เขาเจ็ดยอด เขาขางแตก เขาลาดขวาง เขาหลวง และเขาเขียว แล้วไปเชื่อมต่อกับแนวภูเขาบรรทัดตอนล่างในเขตอำเภอรัตภูมิลงไป

¹แสง ชูศรีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 16 หมู่ที่ 1 ตำบลคลองทรายขาว อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2544.

²แท่น คงทองศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, วินัย สุกใส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 73 หมู่ที่ 5 ตำบลเขาเจ็ยก อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2544.

จนถึงบริเวณด้านทิศใต้ของอำเภอคลองหอยโข่ง โดยมีชื่อเรียกในท้องถิ่นเรียงลงไปตามลำดับว่า เขาแก้ว เขารูปช้าง และเขาจีน แล้วเชื่อมต่อกับแนวของภูเขาสันกาลาศีรีตอนบน หรือน้ำค้างซึ่งเป็นเทือกเขาทางตอนใต้ โดยที่สภาพของพื้นที่จากเทือกเขา และเนินเขา หรือควนหรือควนเหล่านี้จะค่อยลาดต่ำลงมาเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำตามลำดับจนถึงทะเลสาบ และมีพื้นที่ราบลุ่มในส่วนที่เป็นคาบสมุทรคั่นอยู่ระหว่างทะเลอ่าวไทยกับทะเลสาบอีกส่วนหนึ่งด้วย

สภาพทางภูมิศาสตร์ที่เป็นเทือกเขาและเนินเขาหรือควนดังกล่าวนี้นับเป็นต้นกำเนิดของลำคลองจำนวนมากที่ไหลลงสู่ทะเลสาบ ดังที่ เรืองชัย ดันสกุล¹ ได้กล่าวไว้สรุปความได้ว่า สายน้ำและ/หรือลำคลองนับร้อยสายที่กำเนิดจากเทือกเขาและภูเขาทางตะวันตกได้ไหลรวมกลายเป็นลำคลองสายสำคัญไหลลงสู่ทะเลสาบ สายน้ำสายสำคัญ ๆ ทางด้านทิศตะวันตกซึ่งเกิดจากแนวเขาบรรทัด เช่น คลองป่าพะยอม คลองท่าแนะหรือคลองควนขนุน คลองนาท่อมและคลองห้วยมอน คลองปากพะเนียด คลองท่าเชียด คลองป่าบอน คลองพรุห้อย คลองรัตภูมิ เป็นต้น ส่วนทางด้านทิศใต้มีคลองอยู่ตะเกียบ ซึ่งเกิดจากลำคลองสายเล็ก ๆ ไหลมารวมกัน เช่น คลองวาดจากเทือกเขาบรรทัดตอนล่าง คลองตำ คลองจำไทร คลองหอยโข่ง และคลองสะเดา จากเทือกเขาสันกาลาศีรี เป็นต้น

จากสภาพทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวทำให้สามารถแบ่งเขตพื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบได้เป็น 3 เขต คือ

1.1.1 เขตพื้นที่ภูเขาและ เนินเขาหรือควน

เขตพื้นที่ภูเขาและ เนินเขาหรือควน ได้แก่เขตพื้นที่ทางด้านทิศตะวันตกของเขตจังหวัดพัทลุงและเขตอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราชซึ่งติดต่อกับจังหวัดตรัง เขตอำเภอรัตนบุรีที่ติดต่อกับจังหวัดตรังและสตูล และพื้นที่ซึ่งอยู่ถัดจากบางส่วนของเทือกเขาสันกาลาศีรีมาทางทิศเหนือ ซึ่งมีลักษณะเป็นภูเขาสูงแล้วค่อยๆ ลดต่ำเป็นเนินเขาไปทางทิศตะวันออกและทิศเหนือตามลำดับ จากนั้นก็ลดต่ำเป็นเนินเตี้ยๆ หรือควนสลับกับที่ราบจนถึงทะเลสาบ มีลำคลองสายสำคัญๆ หลายสายที่เกิดจากภูเขาสูงส่งน้ำลงไปสู่ทะเลสาบ ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่ชุมชนลุ่มทะเลสาบทั้งมวล พื้นที่ในเขตนี้จึงอุดมสมบูรณ์ไป

¹ เรืองชัย ดันสกุล. “ทะเลสาบสงขลาและศักยภาพในการพัฒนา,” วารสารทักษิณคดี, 3 (1) : 43–46 ; ตุลาคม 2535–มีนาคม 2536.